

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA NÜFUSU KAYIT ALTINA ALMAYA YÖNELİK GİRİŞİMLER

Fevzi ÇAKMAK*

Özet

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ile var olma savaşı veren Türk Milleti, uzun yıllar boyunca yapmış olduğu savaşlar neticesinde Dünya üzerinden yok olmakla yüz yüze gelmiştir. Böyle bir tabloda Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin başarmak istediği önemli işlerden biri de, Anadolu'da ortaya çıkan Türk nüfusunun azalışını ortadan kaldıracak ve tekrar hızlı bir şekilde artmasını sağlayacak tedbirleri içeren bir nüfus politikası uygulamaktır. Devletin uygulamış olduğu bu politikanın iki önemli ayağı bulunuyordu. Bunlardan biri genel olarak nüfusun azalmasını önlemek ve artmasına yönelik tedbirler almak, diğer ayağı ise nüfusun nitelik ve nicelik olarak kayıt altına alınmasıydı. Bu çalışmada Mustafa Kemal Atatürk döneminde nüfusu kayıt altına almaya yönelik girişimlere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Atatürk, Demografi, Nüfus Politikası, Nüfus Sayımı.

THE EFFORTS AİMED AT TAKİNG THE POPULATION UNDER CONTROL DURİNG THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC

Abstract

Turkish nation, who struggled for existence with the Turkish Independence war, came up against the threat of ceasing to exist after wars which lasted so many years. In this state of affairs, one of the most momentous policy that the new Turkish Republic, under the leadership of Mustafa Kemal, planned to achieve was to put into practice a population policy consisting the measurements that would assist the Turkish population to increase rapidly. This policy had two important branches. The first branch was to prevent the population from decreasing and take measurements against increasing and the second branch was to record the population both in quality and quantity. In this work it will be mentioned about the efforts related to the recording of Turkish population in the era of Mustafa Kemal Atatürk

Key Words: Population, Ataturk, Demography, Population Policy, Population Census.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (fevzi.cakmak@deu.edu.tr).

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar düzenli bir nüfus siyaseti yerine, daha çok vergi ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak için nüfus ve arazi istatistikleri tuttuğu bilinmektedir. Nüfus işlerini düzenlemekle görevli teşkilat Osmanlı devletinin Tanzimat'la başlayan modernleşme döneminde oluşturulmaya başlanmıştır. İstatistikî anlamda ilk atılım, 1831 yılında yapılan nüfus sayım sonuçlarının toplanması için bir Ceride Nezaretinin kurulmasıdır. Modern anlamda istatistik çalışmalarını yürütmek üzere ilk istatistik dairesi 1874 yılında kurulmuş, fakat bu kurum 1877 yılında kapatılmıştır¹. 1881 yılında bütün memleketi kapsayan ortak esaslara bağlı nüfus kayıt sistemi Nüfus Sicili Nizamnamesi yürürlüğe girmiş², nüfus işlerini yürütmek üzere 1884 yılında "*Sicili Nüfus Ahali İdare-i Umumiyesi*" kurulmuştur. 1889 yılında yetkileri genişletilerek, genel müdürlüğe dönüştürülmüştür³. 1892-1913 yılları arasında müdürlüğe bağlı olarak vilayet ve kazalarda mahalli bürolar meydana getirilmiş, bunlara nüfus işlerini idare, nüfus istatistiklerini tertip ve nüfus yazımlarını yapma görevleri verilmiştir⁴. 1891 yılında İstanbul'da, Merkezi İstatistik Encümeni kurulmuş ve çalışmaları hukuki bir nitelik kazanmıştır⁵. 1913 yılında çıkarılan bir nizamname ile yeni bir düzenlemeye gidilerek, nüfus işlerini yürütmek üzere Nüfus Müdüriyeti oluşturulmuştur. Kurulduktan bir yıl sonra ise kurum genel müdürlük haline getirilmiştir.

1914 tarihli Sicili Nüfus Kanunuyla nüfusu kayıt altına almak ve genel bir yazım yapmaya doğru ileri bir adım atılmıştır. Fakat ülkenin savaş durumunda olması, nüfusu kayıt altına almakta en büyük engeli teşkil etmiştir. Yıllarca düşman istilası altında kalan veya başka taraflara göç eden halk, savaş durumunun getirdiği olağanüstü şartlar içinde, doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi olayları bildirmek ve bunları kayıtlara geçirmek için her hangi bir teşebbüste bulunmamıştır. Devlet de harp dolayısıyla nüfus işlerinin takibini bırakmış, savaş sonrası oluşan durum sonrası da, nüfus işlerine olan ilgisizlik artmış ve bu durum alışkanlık haline almaya başlamıştır⁶.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin insan varlığına yaklaşımının önceki idareyle karşılaştırıldığında temelden farklı olduğu, insan varlığına önemle eğildiği görülmür. Bu farklılığın temelinde "*Ulusal Devlet*" olmanın gerekliliği yatar. Lozan Barış Antlaşması'yla ulusal sınırlarını belirleyen Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin milli siyasetini Mustafa Kemal şöyle ortaya koymaktaydı: "*Milli hudutlarımız içinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanarak mevcudiyetimizi muhafaza etmek, millet ve memleketin hakiki saadet ve ilerlemesine çalışmak, rasgele doğan emeller peşinde milleti meşgul etmemek ve aldatmamak, medeni cihanda medeni ve insani muameleyi ve dostluğu beklemek*"⁷. Bu tarihten sonra da bu siyaset devlet yönetiminin temeli olacaktır. Feroz Ahmad, "... ulusalçı önderlik Cumhuriyet'i kurdu ve yeni bir Türkiye ile yeni bir Türk oluşturma süre-

1 Adnan Güriz, *Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Türkiye Kalkınma Vakfı yay., Ankara, 1975, s.20.

2 Özer Serper, *Demografiye Giriş*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980, s.42.

3 Güriz, a.g.e, s.19.

4 Serper, a.g.e, s.42.

5 Güriz, a.g.e, s.20.

6 *15.Yıl Kitabı*, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938, s.91.

7 Afet İnan, *Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, 1. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s.112.

çine başladı" sözlerini söylerken, yeni devlet ile başlayan yeni siyasi politikanın altını çiziyordu⁸. Kemal Arı yeni devletin girmiş olduğu bu ulusalcı çizgiyi çok iyi bir şekilde özetlemektedir: "Misak-ı Milli ile saptanıp, Lozan Antlaşması ile siyasal sınırları belirlenen ulusal yurt topraklarını dolduracak Türk çocuklarının o zamana değin ihmal edilmiş toprağı işlemesi; Türklük kimliğini içine sindirmiş ve benimsemiş 'özdeş' bir toplum olarak Türk nüfusunun, ülkenin kalkınmasında etkin bir rol oynaması, yeni Türkiye'nin çağdaş, dinamik ve atılımcı yönetici kadrosunun başta gelen arzularından birisiydi"⁹.

Geçmiş idarenin nüfus ve istatistiğe olan ilgisizliğinin aksine, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmayı amaçlayan, halkçılık ilkesine dayanan ve her şeyin üstünde Türk halkını gören genç Türk devleti, halkına hizmet etmek için onun ne kadar olduğu bilmek zorundaydı. Mustafa Kemal Atatürk konunun önemini Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ikinci büyük kurultayı beyannamesinde şöyle dile getiriyordu; "Firkamız nüfus işlerini başlıca mesaiden addeder. Pek uzun seneler mütemadi ve muntazam mesaiye ihtiyaç gösteren nüfus meselesi iktisadi, fenni, içtima ve siyasi nokta-ı nazardan mürekkep ve münkasım olduğu bütün cepheleriyle mütalaa olunmak ve yekdiğerini ikmal edecek müselsel tedabiri mütemadiyen mevki-i tatbika koymak kararındayız. Mükemmel ve doğru tahriri nüfuslara istinat etmek lazım gelir. Nüfus politikası firkamızın en mühim bir faaliyet sahası olacaktır"¹⁰.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan hükümetlerin, hükümet programlarında da bu konuya verilen önemi görmek mümkündür. Buna bir örnek olarak Ali Fethi (Okyar) Bey'in, Beşinci İcra Vekilleri heyeti programını örnek gösterebiliriz; "Zamanı hazırda bilumum devletlerce ehemmiyetle takip edilmekte olan mesailden biri de ahval ve harekât-ı nüfustur. Milletleri teşkil eden nüfusun adedi, sureti terkihi, harekât ve tahavvülatı, ahvali medeniyesi gibi hususat malum olmadıkça devletlerin ahvali idariye ve siyasiye, umuru askeriye ve maliyesi muamelatı ticariye ve iktisadiyesi tanzim edilemez... Kuvayı Umumiye-i Devletin ve hukuku efradın üssülesası olan nüfus kuyudunun bu hali iptidaide kalması gayricaiz ve nüfus sicillatının asri ve hukuki bir şekilde ifrağı hükümeti milliyemiz için gayri kabili ihmal bir zaruret olduğundan bu maksatla bir sicili nüfus kanun lahiyası ihzar ve takdim edilmiştir"¹¹.

Cumhuriyet'in ilk yılları ile birlikte, nüfus işlerinin icrasında doğrudan ve dolaylı sebeplerden dolayı çeşitli aksaklıklar yaşanmaya başlamış ve buna çözüm yolları aranmıştır. Bu dönemde nüfus işleri 14 Ağustos 1330 (1914) tarihli Sicili Nüfus Kanununa göre tertip edilmiştir. Doğum, ölüm, yer değiştirme, yaş, ad ve kayıt değiştirme ve kısmen evlenme ve boşanma vakaları bu kanun hükümlerine göre tescil edilmektedir. Ayrıca sicillerin nasıl tutulacağı, vukuat il muhabirlerinin ve defterlerinin nasıl muhafaza edileceği, nüfus vakalarına ait cezaların nasıl uygulanacağı da bu kanuna göredir¹². 1914 tarihli kanuna dayanılarak nüfusun miktarı asla göz önüne alınmadan her kazaya bir nüfus memuru ve bir kâtip verilmiştir. Merkez

8 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 2. baskı, Kaynak yay., İstanbul, 1999, s.11.

9 Kemal Arı, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VIII, S.23 (Mart 1992), s.410.

10 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt yay., Ankara, 1981, s.395.

11 Nuran Dağlı, Belma Aktürk, *Hükümetler ve Programları 1920-1960*, I, TBMM Basımevi, Ankara, 1988, s.13.

12 "Nüfus Mevzuatı", BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4, s.45.

kazaları ise vilayet müdürlüğü ile birlikte işlemekte olup birer müdür ve biri başkâtip olmak üzere iki kâtipten oluşmaktadır. Eski vilayet merkezi olan yerlerde birer tane daha kâtip vardır. Nüfus arttıkça bazı nahiyelere de birer nüfus memuru verilmiştir¹³.

Bütün nüfus işlerine temel olan 1914 tarihli kanun zamanla ihtiyacı karşılamaktan uzaklaşmış, özellikle medeni kanunun kabulü ile evlenme ve boşanma olaylarında önemli değişikliklere gidilmiştir. "Nüfus işleri... çok mütevazı ve ihtiyaçla mütenasip olmayan bir teşkilatla, istibdat devrinin kurduğu temel ve kütükler üzerinden Meşrutiyet devrinin mevzuatıyla başarılmaya çalışılmaktadır. Eldeki nüfus kütükleri 1904 tarihinde yapılan umumi tahririn mahsulüdür... Yirmi yıl içinde nüfus defterleri çok yerde iyi olarak muhafaza olunmadığından defterler eskimiş, bazı yerlerde köhneleşmiş ve o kadar ki ele alınamayacak bir hale gelmiştir... Bir taraftan dahili gaileler ve isyanlar ve diğer taraftan Balkan Harbi; Umumi Harp; Milli Savaş gibi büyük ve uzun süren harpler dolayısıyla askerlikten kurtulmak ve sair düşünce ve kaygılarla bu defterler üzerinde muhtelif şekillerde silinti, kazıntı ve çizintiler yapıldığı gibi yine harplerin ve isyanların tesiriyle büyük halk kitleleri batıya, doğuya, kuzeye göçmüş bu esnada milyonlarla nüfus vakaları nüfus kütüklerine yazılmamıştır. Bugün mevcut siciller, mevcut nüfusa tamamen uygun değildir. Milyonlarca doğumlar kayıtsızdır. Yüz binlerce ölümler sicillerimizde sağ görünür. Yüz binlerce evliler defterlerimizde bekârdır, yüz binlerce boşanmışlar kütüklerimizde evlidirler. İşte bu hakikate tam tevafuk etmeyen sicillerle ihtiyacı tatminden uzak ve çok mütevazı bir teşkilat devletin nüfus işlerini yürütmeğe ve çok mühim bir iş olan askerlik çağındaki delikanlıları da askerlik dairelerine vermeye ve mükellef amele defterlerini de idare-i hususiyelere çıkarmaya ve maliyenin, sıhhiyenin, maarifin, adliyenin birçok işlerini nüfus kütükleriyle hal etmeye çalışmaktadır ve haddinden çok aşırı çalışarak başarmaya çalıştığı da görülür"¹⁴. Bu eksiklikler göz önüne alınarak 1930'lara gelindiğinde, "Şahsi Haller Kanunu", "Nüfus Kütükleri Kanunu" ve "Nüfus Teşkilatı Kanunu" projeleri hazırlanmıştır¹⁵.

Cumhuriyet idaresi nüfus işlerinde var olan bu sorunları yasal düzenlemelerle çözmeye çalışırken, bir yandan da 1920 yılından başlayarak, halkının sayısını öğrenmek ve nüfusu kayıt altına almak için çeşitli yasalar çıkarma yoluna gitmiştir. Çıkarılan bu yasalar genç Türk devletinin nüfusu kayıt altına almak konusunda önünde duran sorunları gözler önüne sermektedir. Eğitimli personelin azlığı, sınırlı ulaşım imkânları, yaygın olan bilgisizlik, yaşını bilmeyen insanların çokluğu, devlete yönelik halkın içinde olduğu şüpheler, kişisel konular hakkında halkın gösterdiği çekinceler gibi sorunlar, doğru bilgilerin toplanması ve tamamlanması için en önemli eksikliklerdi¹⁶. Bunlar içinde belki en önemli olanı psikolojik bir faktör olarak, halkın devletten kaçması ve nüfusu kayıt altına almaya yönelik girişimlere olumsuz bakmasıdır. Bunun altında yatan nedende çok açıktır: Geçmiş idarenin izlemiş olduğu siyaset. Geçmiş idare nüfusu kayıt altına alma çalışmalarını, ya vergi toplamak ya da askere almak için yapmıştı. Bu durum devamlı olarak Türk insanını zor durumda bırakmış ve halkın devletinden kaçmasına, saklanmasına neden olmuştu. Sağlıklı bir nüfus idaresinin de olmaması, bu düşüncenin giderek

13 "Nüfus İşleri ve Teşkilatı", BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4, s.42.

14 "Nüfus İşleri ve Teşkilatı", a.g.b, s.42.

15 "Nüfus Mevzuatı", a.g.b, s.45.

16 Irene B. Taeuber, "Population and Modernization in Turkey", *Population Index*, Vol. 24, No.2 (April 1958), s.101.

kafalarda yerleşmesine neden olmuştu. Bu olumsuz düşüncenin kafalardan silinmesi, Cumhuriyet hükümetlerinin en önemli uğraş alanı olacaktır.

1. Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Çıkarılan Yasalar

Nüfusu kayıt altına almaya yönelik yasalar, daha Cumhuriyet idaresi kurulmadan, Ulusal Kurtuluş Savaşı devam ederken çıkartılmaya başlanmıştı. Aslında bu gerçek bile, yeni devletle gelen yeni düşüncenin nüfusa vermiş olduğu değeri göstermektedir. Tabii ki bunda savaş esnasında askere yönelik ihtiyaç ve ekonomik gerekliliklerden kaynaklanan gerekçeler ileri sürülebilir, fakat daha sonra bu konuda yapılanlar, bu konunun sadece savaşla ilgili olmadığı gerçeğini bize göstermektedir. Meclis'in açıldığı daha ilk günlerde, yürürlükte olan Sicil-i Nüfus kanununda değişiklikler yapılarak; nüfus cüzdanı yerine geçen nüfus tezkerelerinden on kuruş harç alınması, fakat fakir olduğu ispat edilenlerden bu verginin alınmaması; evlenmelerden beş kuruş, boşanmadan yirmi kuruş vergi alınması; doğum ve ölüm olaylarından ise vergi alınmaması kararlarının çıkarıldığı görülür¹⁷. Kayıt altına alınamayan nüfus için çeşitli yasal düzenlemelere gidilmiştir. Bu yasaların ilki 28 Eylül 1920 tarih de çıkarılan "*Nüfus Vukuatının iki ay müddetle cezai nakdiden muafiyetine dair kararname*"dir¹⁸. Bu kararname ile kararnamenin ilan tarihinden iki ay süreyle ihbar olunacak nüfus vukuatları para cezasından muaf tutulacaktır. Bu kararnamenin sağlıklı yürümesi için her köy ve mahallenin imam ve muhtar bulunduğu yerdeki kayıt altına alınmamış doğum, ölüm, evlilik ve boşanma gibi vukuatlara ait belgeleri tanzim edip nüfus idarelerine vermekle sorumlu tutulmuştur. Aksi bir durumda hem nüfus vukuatlarını bildirmeyen halktan hem de muhtar ve imamlardan para cezası alınacağı hükme bağlanmıştır. Bununla ilişkili olarak ilerde çıkarılan 1924 tarihli "*Köy Kanunu*"nun 36. maddesinin ilgili ekinde yer alan, "*Her ay içinde köyde doğan, ölen, nikâhlanan ve boşananların defterini yapıp, ertesi ayın onuncu gününden evvel nüfus memuruna vermek ve köyün nüfus defterini birlikte götürerek vukuatı yürütmek*" maddesiyle, köylerdeki nüfusu kayıt altına alma görevi muhtarlara verilmiştir¹⁹.

Savaş zamanında nüfusa yönelik çıkarılan bir başka kanun ise 16 Temmuz 1921 tarihli "*Nüfus vukuatının altı ay müddetle cezai nakdiden mahvuyetine dair kanun*"dur²⁰. Devlet ayrıca nüfusu kayıt ettirmeyenleri cezalandırmak amacıyla, 17 Nisan 1922 tarihli ve 222 sayılı kanunla, doğum, evlenme gibi sicili nüfus kanunundaki nakdi cezaları beşer misline çıkarmıştır²¹.

1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun ile birlikte doğum, ölüm, evlenme ve boşanma olayları yasal çerçeve içine alınmış ve halk bunlara uymak konusunda mecbur tutulmuştur. Medeni Kanunun da nüfusu kayıtlarla ilgili olarak: "*Madde 39:*

17 "*Sicili Nüfus Kanununun 41,42 ve 43 üncü maddelerini muadil kanun*", Kanun no: 60, *Düstur*, I, 3. tertip, s.107.

18 "*Nüfus Vukuatının iki ay müddetle cezai nakdiden muafiyetine dair kararname*", BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 1.17.15; "*Nüfus Vukuatının iki ay müddetle cezai nakdiden muafiyetine dair kararname*", No: 318, *Düstur*, I, 3. tertip, s.82.

19 "*Köy Kanunu*", Kanun no: 442, *Düstur*, V, 3. tertip, s.336.

20 "*Nüfus vukuatının altı ay müddetle cezai nakdiden mafuyetine dair kanun*", Kanun no: 136, *Düstur*, II, 3. tertip, s.67.

21 "*Cezai nakdilerin beş misline iblağına dair kanun*", Kanun no: 222, *Düstur*, III, 3. tertip, s.59.

Her doğum bir ay içinde nüfus memurlarına bildirilir. Anası babası belli olmayan bir çocuk bulan kimse, çocuğu hükümete teslim eder. Madde 41: Her ölüm ve bulunan her ölü, nihayet on gün içinde nüfus memuruna bildirilir. Madde 97: Birbiriyle evlenecek erkek ve kadın, evlenme kararlarını, belediye reisine veya reisin evlenme işlerine memur ettiği belediye dairesindeki vekiline ve köylerde ihtiyar heyetine beyan edince, bu karar ilan olunur. İlan müddeti on beş gündür. Madde 138: Boşanma sebeplerinden biri sabit olunca hakim, boşanmaya veya ayrılığa hüküm ile mükelleftir”²² maddeleri bulunmaktadır.

29 Mayıs 1926 tarih ve 861 sayılı “Müddeti Zarfında Nüfus Kütüğüne Yazdırılmayan Doğum, Ölüm, Evlenme veya Boşanma Vakalarıyla Mektum Kimselerin Cezadan Afları Hakkında” çıkartılan kanun da nüfusu kayıt altına alma amacına yöneliktir²³. Çıkarılan bu kanun ile her ne sebeple olursa olsun şimdiye kadar nüfus kütüklerine yazılmamış olan kimseler, nüfus dairelerine müracaatla kayıtlarını yaptırarak olurlarsa, bu kayıtlar için alınacak cezaların af edileceği hükmü getirilmektedir²⁴.

1927 ve 1935 nüfus sayımları da nüfusu kayıt altına almada yolunda girilen en önemli girişimlerden olmuşlardır. Cumhuriyet rejiminin yapmış olduğu ilk nüfus sayımı olan 1927 nüfus sayımında, devlet nüfusunun ne kadarının kayıt altında ne kadarının kayıt dışında olduğunu öğrenmek yolunda önemli bir adım atarak, sayım için hazırlanan cetvelde bu amaca yönelik sorular hazırlamıştır. Cetvelin on dördüncü maddesinde yer alan “Evvence nüfusa kayıt edilmiş miydi? Edilmişse nerede kayıt edilmiştir?” hükmü ile on beşinci maddede yer alan “Yanında nüfus tezkeresi veya hüviyet cüzdanı var mıydı?” hükmü bu amaca yönelik olmuştur²⁵.

1931 yılında çıkarılan Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi ile mezarlık memurları her gömme olayında, gömülmüş olan kişinin sicilini ve vefat tarihini Dâhiliye Vekâletince yapılacak cetvele yazarak en çok üç gün içinde nüfus idaresine bildirmeye mecbur tutulmuştur²⁶.

1933 tarihinde çıkartılan af kanununda nüfusa ilişkin bölümler mevcuttur. Af Kanununun 16. maddesinin, “a fıkrası: 4 Teşrinievvel 1926 tarihinden evvel aktolunan nikâha müstenit evlenmelerin ve bu evlenmelerden doğup nüfus idaresince tescilleri yapılmamış olan çocukların alakadarların vesikalarla veya köy ve mahalle veya belediye ilmihaberleriyle vuku bulacak müracaatları üzerine kayıt ve tescil muameleleri yapılır; b fıkrası: Kanunu medeni meriyetinden bu kanunun neşri tarihine kadar evlendirme memuru huzurunda yapılmış akde müstenit olmayarak birleşip karı koca halinde yaşayanlardan çocuk olduğu takdirde bu yaşayış evlenme akdi sayılarak bu birleşmelerin evlenme suretiyle ve bunlardan doğan çocuklarında nesebi sahih olarak kadın ve erkeğe izafesiyle tescili yapılır; c fıkrası: tescil muameleleri için bir sene zarfında müracaat edilmelidir; h fıkrası: Tescile müteallik harç, resim ve cezalar affedilmiştir” denilmektedir²⁷.

22 “Türk Medeni Kanunu”, Kanun no: 743, *Düstur*, VII, 3. tertip, s.237.

23 “Müddeti Zarfında Nüfus Kütüğüne Yazdırılmayan Doğum, Ölüm, Evlenme veya Boşanma Vakalarıyla Mektum Kimselerin Cezadan Afları Hakkında Kanun”, Kanun no: 861, *Düstur*, VII, 3.tertup, s.1200.

24 Güriz, a.g.e, s.142.

25 *Milliyet*, 27 Teşrinievvel 1927.

26 *Nüfus Kılavuzu*, Dâhiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müd. Neşriyatı, İstanbul, 1938, s.31.

27 “Af Kanunu”, Kanun no: 2330, *Düstur*, XIV, 2. kısım, 3.tertup, s.1803.

Bir diğer önemli yasa, 5 Temmuz 1934 tarihli "Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun"dur²⁸. Kanunla, bir buçuk ay içerisinde, her aile reisi kendi evindeki veya emri altındaki, her veli velayetindeki, her vasi vesayetindeki nüfusta yazılmamış kimseleri, bunlardan evlilikleri kaydedilmemiş olanların evliliklerini ve ölmüş veya kaybolmuş olup da nüfustan silinmemiş bulunanları köyde muhtar ve ihtiyar heyetine, kasaba ve şehirlerde belediyelere bildirmeye mecburdurlar. Nüfusa yazılmamış reşitler de, muhtarlara veya belediyelere veyahut nüfus dairelerine müracaat ederek kendilerini yazdırmakla mükelleftirler. Gizli nüfusların yazımı için önerilen sürenin dolmasından sonra, çıkartılan başka bir kanun ile süre üç ay daha uzatılmıştır²⁹.

Nüfusu kayıt altına alma yolunda yapılan önemli bir adım da Soyadı Kanunu olmuştur³⁰. 1934 tarihinde çıkartılan Soyadı Kanunu ile her Türk vatandaşı öz adı ile birlikte bir soyadı taşımaya mecbur tutulmuştur. Kanunun neşrinden itibaren iki yıl içinde soyadı olmayanlar ile soyadını değiştirmek isteyenler taşıyacakları adı hükümetin tayin edeceği şekilde nüfus kütüklerine geçirilmek üzere bildirmekle yükümlü tutulmuş ve bu işler için verilecek her türlü evrak vergiden muaf tutulmuştur. Bu görev için köylerde muhtar ve ihtiyar heyetleriyle, mahallelerde belediyelere sorumluluk verilmiştir. Böylece önceden kayıt altına alınamayan nüfusun kayıt altına alınmasında önemli bir ilerleme sağlanmıştır.

Doğum, ölüm, evlenme ve boşanma gibi nüfus kayıt işlemlerinin kayıt altına alınmasına yönelik yapılan yasal düzenlemelerin yanında, devletin en zorlandığı alan bu yasal düzenlemeleri uygulamak olmuştur. Özellikle yeni harflerin kabulü sonrası, nüfusun kayıt altına alınmasında bazı zorlukların yaşandığı görülmektedir. Burada en önemli sorun ise köylerdeki muhtarların yeni yazıyı tam olarak öğrenememesi ve bunun sonrasında evlilik, boşanma, doğum ve ölüm olaylarını bildirmekte zorluk çekmesi olmuştur. Bu duruma bir örnek verecek olursak:Erzurum Valisi, İstatistik Umum Müdürlüğü'ne yazmış olduğu yazısında "Yeni yazının bel-lenmesindeki müşkülât yüzünden köylerin kısmı azarına okuryazar muhtar bulunup intihap edilememesinden ve yeni Türk harfleri için açılan dersanelere devam eden talebinin de henüz tahsilleri muamele ifa edecek dereceye gelmediğinden dolayı birçok köylerde muhtarlar bu vazifeyi ifa edemediklerinden evlenme ve doğuma ait kayıt muamelesinin tavaakkufa uğradığını beyan... eylerim" diyerek sorunu gündeme getirdiği görülmektedir³¹.

Erzurum valisinin nüfusu kayıt altına almadaki zorluklara yönelik göndermiş olduğu yazısına dayanarak, İstatistik Umum Müdürü Memduh Celal Bey'in Dâhiliye Vekâletine yazmış olduğu yazısı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin nüfusu kayıt altına almakta yaşamış olduğu sıkıntıları ortaya koymak açısından önem taşır. Celal Bey yazısında "Birçok köylerde muhtarların yeni harfler dolayısıyla evlenme ve doğum vukuatının muntazaman kaydına ait vazifeyi ifa edemedikleri bahisle... Tanzim etmekte olduğumuz istatistikler dolayısıyla dairemizi de ehemmiyetle alakadar eden mevzubahis vazifenin yalnız bu vilayette (Erzurum) değil memleketin her tarafında

28 "Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun", Kanun no: 2576, *Düstur*, XV, 3.tertip, s.595.

29 "Gizli Nüfusların yazımı hakkındaki 15.7.1934 tarih ve 2576 sayılı kanunun birinci ve sekizinci maddesindeki müddetlerin uzatılması hakkında kanun", Kanun no: 2649, *Düstur*, XVI, 3. tertip, s.451.

30 "Soyadı Nizamnamesinin meriyete konulması hakkında kararname", *Düstur*, XVI, 3.tertip, s.499.

31 "Nüfus teşkilatının halka yaklaştırılması veya nüfus memurlarının köylere giderek doğum, ölüm ve evlenmeye ait işlemleri yapmalarına dair", *BCA*, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.135.10

muntazam şekilde ifa edilmemekte olduğuna kani bulunuyorum. Bu kanaatim, dairemizce nüfus ve evlenme kayıtlarına müsteniden yapılmakta olan istatistiklerin verdiği neticelerden mutahasaldır. Nitekim doğum ve ölüm vakalarının dünyanın hiçbir tarafında senede binde bir derecesine olamayacağı bir kaide tabiiye olduğu halde dairemize vürüt eden bültenler üzerinde yapılan istatistiklerin memleketimizde bu nispeti göstermekte olması vazifenin ifasındaki noksanlığın derecesini takdire kâfi gelmektedir. Binaenaleyh ölüm ve doğum vakalarıyla, köylere ait evlenme vekayininin halk tarafından hükümete ihbar edilmediği muhakkaktır. Gerçi bu ihbarat için bir takım cezai müeyyideler varsa da bunlar müessir değildir. Halk, nüfus vukuatını; bu vukuat ile alakadar olan miras, temellük tespiti, hüviyet gibi bir işi düşmedikçe hükümete ihbar etmemekte ve bu ihbardan sonra ceza alınması şüphesiz kayıtlardan maksut gayeyi temin eyleyememektedir. Bu halin bir an evvel önüne geçmek ve vukuattan mümkün olduğu kadar yakın bir zaman zarfında haberdar olarak nüfus kuyudatından ve istatistikten beklenen faydaları elde edebilmek için nüfus teşkilatının halka daha ziyade yaklaştırılması icap etmektedir. Bunun için de hali medeni teşkilatı vücuda getirilinceye kadar evvelce tatbik edildiği veçhile, nüfus memurlarının üç ayda bir defa olsun köylere çıkarılarak vukuatın tespit ettirilmesi her veçhile muvafık olacağından bu hususta icap eden tedbirin tetkik ve ittihazına müsaade buyrulmasını istirham ve tazimlerimi arz eylerim efendim”³².

Genel olarak baktığımızda Genç Türk devleti nüfusunun sayısını bilmek adına daha ilk günlerden itibaren çeşitli yasal düzenlemeler ile nüfusu kayıt altına alma yoluna gitmiştir. Cumhuriyet idaresi bir yandan nüfusunu kayıt altına almaya yönelik yasal düzenlemeler çıkarıp, bunları uygulamaya koyarken, bir yandan da var olan kayıtları nitelik ve nicelik yönünden araştırma ve düzenlemeye özen göstermiştir. Bu amaç içinde 1926 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü'nün kurulduğu görülür.

İstatistik biliminin önemini Batılı bir bilim adamı şöyle tarif etmektedir: “İstatistik, insanlara mücadelelerinde, mesaisinde, terakkisinde yardım ederek her gün, her an yüzlerce muhtelif mevzular üzerinde çalışır. İstatistik devlet ricaline, doktora, mühendise, iktisatla, içtimai siyasetle uğraşan herkese lazımdır. Röntgen şuan nasıl ki vücudu beşeri en gizli, en kapalı noktalarına kadar gösterirse, istatistik şuan da cemiyet hayatını en gizli, en karanlık noktalarına kadar aydınlatır. Eğer istatistik mazide beşerin terakki yolları üzerinde faydalı bir rehber idi ise istikbaldeki rol ve ehemmiyeti de şüphesiz daha fazla ve daha büyük olacaktır”³³.

İstatistiğin nüfus olaylarına uygulanması demografi biliminin doğmasına neden olmuştur. “Demografinin konusunu nüfus ve hayati olaylar teşkil eder. Bu tanımda nüfus, belirli bir bölgede belirli bir anda yaşayan bütün fertlerin meydana getirdiği kütleliyi belirtmektedir. Hayati olaylar ise doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve göç olaylarını içine alır”³⁴. Nüfus sayımlarının tertibi, sonuçların sınıflandırılması, nüfus artış oranlarının tespiti, doğum ve ölüm oranlarının hesaplanmasının içinde hep istatistik metodunun kullanılması bulunur. Daha da kısa bir tanım yapmak gerekirse demografi, “insan hayatını istatistik usulleriyle tetkik eden bir ilim”dir³⁵. Kamu ve özel

32 “Nüfus teşkilatının halka yaklaştırılması veya nüfus memurlarının köylere giderek doğum, ölüm ve evlenmeye ait işlemleri yapmalarına dair”, BCA, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.135.10

33 Bela Foldes, *Maddi ve İçtimai Vaziyetin Evlenme, Doğum ve Ölüm Vakaları Üzerindeki Tesiri*, (çev.: Selim Sabit), Devlet Maatbası, İstanbul, 1933, s.5.

34 Koray Başol, *Demografi*, Dokuz Eylül Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi yay., İzmir, 1984, s.10.

35 Haluk Cillov, *Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları*, İstanbul, 1960, s.3.

sektöre ait kuruluşlar kısa ve uzun vadeli programlarını yaparlarken nüfusun büyüklüğü, yapısı ve kompozisyonu ile bunların değişimleri hakkında bilgi edinmek zorundadırlar. “Nüfus hızlı mı, yavaş mı büyümektedir yoksa sabit mi kalmaktadır? Nüfusun yaş ve cinsiyet dağılımı nedir? Her yaş cinsiyet grubundaki birey sayıları nasıl değişiklik göstermektedir? Bekâr, eoli, boşanmış ve dul birey oranları nedir? Şehir ile kırsal alan arasındaki ilişkiler nasıl değişim göstermektedir? Nüfusun doğurganlık oranları nelerdir? Ölümün sebepleri, yaş ve cinsiyetlere göre dağılımı nelerdir? Toplumun hastane, doktor gereksinimi nedir ve bu doktorların uzmanlık alanları ne olmalıdır?” gibi birçok soru demografi biliminin cevap aradığı sorulardır³⁶.

“Nüfusumuzu her şeyden evvel arttırmak ihtiyacı içinde olduğumuzu kimse inkâr edemez. Bu hususta hariçten muhacir getirerek miktarı arttırmak kadar ve belki bundan birkaç kat fazla olarak doğumu çoğaltmak ve ölümü azaltmak suretiyle arttırmaya savaştık ehemmiyetlidir. Ancak nerelerde doğum azdır ve sebebi nedir ve keza nerelerde ölüm çoktur ve sebebi nedir bunları katiiyetle tespit etmedikçe yapılacak tedbirler yarım ve çok hatalı olur. Bu bakımdan her şeyden evvel bize vakaları doğru ve vaktinde tespit edecek ve hakikate tamamen mutabık rakamlar verecek teşkilata ihtiyaç vardır”³⁷. İşte bu gerçekler etrafında, “Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkâliyle medeni bir heyet-i içtimaiye haline isal etmektir. İnkılâbımızın umde-i asliyesi budur”³⁸ diyen Mustafa Kemal Atatürk, medeni uygarlık düzeyinin bilimsel anlayışı ve bu alandaki ileri durumunu tam olarak ülkemize uygulamak, araştırma ve istatistik bilgisini ortaya koymak için, 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü kurduğunu, Belçikalı bilim adamı Camile Jaguarat bu kurumun başına getirmiştir.

İstatistik Umum Müdürlüğü’nün kurulmasının hemen ardından çıkarılan bir dizi kanunla kurumun asli görevleri belirtilmiş ve kurum faydalı bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Bu kanunlardan biri olan 25 Haziran 1927 tarihli kanunda: “Madde 1: Memleketin her nevi faaliyet sahalarına ait olarak zirdeki şerait dâhilinde icap eden istatistiklerin tertibinde devair rüesası ile idare-i hususiye ve mahalliyeler ve belediye rüesası ve mensubunu, eşhas ve bilumum cemiyetler ve şirketler ve müesseseler muavenet icrasına mecburdur. Madde 2: Devair rüesası ile idarei hususiye ve mahalliyeler ve belediye rüesası ve salâhiyettar memurin eşhas, bilumum şirketler merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi tarafından talep olunacak ihşai malumatı vermeye mecburdur”³⁹ maddelerine yer verilerek, tüm kurumların istatistik düzenlemeleri tutmak ve bu istatistikleri İstatistik Umum Müdürlüğü’ne bildirmekle zorunlu tutulmuştur.

1930 tarihinde çıkartılan “İstatistik Umum Müdürlüğü’nün Salahiyeti ve Vazifeleri Hakkında Kanun” ile İstatistik Umum Müdürlüğü’nün vazifeleri tarif edilmiştir⁴⁰. Kanunda yer alan, “Madde 1: Devlet istatistiklerinin bu kanunla muayyen hat ve şartlar

36 Halis Püskülcü, Fikret İkiz, *İstatistiğe Giriş*, Ege Üni. Basımevi, İzmir, 1986, s.292.

37 *Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası*, Nüfus Umum Müdürlüğü, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1935, s.5.

38 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, II, 5. baskı, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1997, s.224.

39 “İstatistik tanzimi hususunda memurin ve müstahdemini hükümet ile idare-i hususiye ve mahalliye ve belediyeler mensubunu, eşhas ve bilumum cemiyetler ve şirketler ve müesseselere terrettüp eden vazaif hakkında kanun”, Kanun no: 1153, *Düstur*, VIII, 3. tertip, s.986.

40 “İstatistik Umum Müdürlüğü’nün salahiyeti ve vazifeleri hakkında kanun”, Kanun no: 1554, *Düstur*, XI, 3. tertip, s.37.

dâhilinde cemi, teflik ve murakabesi Başvekâlete bağlı İstatistik Umum Müdürlüğüne mevduktur; Madde 2: İstatistik Umum Müdürlüğü hususi bir kanunla yapılması emronulan nüfus, ziraat, sanayi ve ticaret umumi tahrirlerini hazırlar; Madde 4: Doğum, ölüm, evlenme, boşanma, muhaceret gibi nüfus hareketlerine ait istatistikler, nüfus idareleri, İskan Umum Müdürlüğü ve hali medeni memurlarının yardımıyla İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından tanzim ve neşredilir; Madde 8: Umum Müdürlük her sene memleketin hal ve faaliyetini gösterir hulasa cetvellerini havi bir İstatistik Yıllığı neşreder” maddeleriyle, istatistik görevleri bu kuruma verilmiştir. 20 Mayıs 1933 tarihli 2203 sayılı kanunla da, İstatistik Umum Müdürlüğü'nün teşkilatlanması tamamlanmıştır⁴¹.

2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Gerçekleştirilen Nüfus Sayımları

Nüfusu kayıt altına almaya yönelik en iyi araçların başında nüfus sayımları gelmektedir. Nüfus sayımlarının iki ana amacı vardır. Birinci amaç, nüfusun belirli bir gündeki miktarını; cinsiyet, yaş, medeni hal, din vs. özellikler açısından öğrenmektir. Elde edilen bu bilgilerde demografi bilimi için asgari derecede gerekli bilgilerdir. İkinci amaç, nüfusun sayı ve vasıf bakımından gelişmesini ve ilerlemesini gözlemlemektir⁴².

Nüfus sayımlarının, nüfusla ilgili her türlü girişimde ortaya çıkan bu önemine, Gazi Mustafa Kemal şu sözleri ile açıklık getirmektedir; “Efendiler, nüfus meselesi bir memleketin en önemli ve hayati işlerindedir. İdari, askeri, mali ve iktisadi işlerde memleket nüfusunun gerçek sayısını bilmek ne kadar zorunlu ise, her yıl yapılacak araştırma ve istatistiklerle, nüfusun artma ve azalma miktarı anlaşılmadan, artışın devamının sağlanması ve azalma nedenlerinin ortadan kaldırılması için gereken önlemlerin alınamayacağı da açıktır. Bundan dolayı yeniden bir nüfus sayımı yapılması pek acil ve kaçınılmaz bir lüzumu muhakkaktır”⁴³.

Devlet ve toplumun her alanında, eğitimden sağlığa, ticaretten tarıma varıncaya kadar, her türlü sosyal atılımın sağlıklı bir biçimde yürütülmesi için öncelikli olarak insan varlığının her yönüyle bilinmesi gerekmektedir. Devrim yapılan ülkelerde bu gereksinim daha da önem taşımaktadır⁴⁴. Bu hedefe gidilen süreçte en önemli adımlardan birisi de Türk halkının nitelik ve nicelik olarak özelliklerini tanımaktan geçmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan nüfus sayımlarında da bu özellik göze çarpar. Yeni kurulan devlet elinde bulunan nüfusu yalnızca sayısal olarak değil, cinsiyet, yaş, meslek grupları, dini özellikleri, kültür düzeyleri, sosyal yapısı gibi özelliklerini de öğrenmek istemektedir⁴⁵.

Nüfus sayımları, özellikle 1930'lu yıllarda dünya politikasında önem kazanan, artmaya yönelik nüfus politikası açısından da bir gerekliliktir. Bu durum Türkiye açısından daha da büyük bir zorunluluk arz etmekteydi. Çünkü nüfusu az ve toprakları

41 “İstatistik Umum Müdürlüğü Teşkilatı hakkında kanun”, Kanun no: 2203, *Düstur*, XIV, 3. tertip, s.658.

42 Serper, *a.g.e.*, s.42.

43 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, I, s.305.

44 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, III/I, 1. baskı, Bilgi yay., Ankara, 1995, s.276.

45 Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında Anadolu nüfusuna yönelik ayrıntılı bir çalışma için bkz: Frederic C. Shoter, “The Population of Turkey after The War of Independence”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 17, No.4 (November 1985).

geniş olan Türk devletinin bu durumu, ülke topraklarında kötü emeli olan düşmanların iştahını kabartıyordu. Dönemin çeşitli yayın organlarında, özellikle İtalya'nın Anadolu topraklarında emelleri olduğu yönünde çeşitli haberler çıkıyordu. Bu haberlerin kaynağını ise, dış basında çıkan haberler oluşturuyordu. İsviçre'de yayınlanan bir gazetede çıkan habere göre; "İktisadi münasebetler ve nüfus hareketleri sahasında vaziyet bu olunca, her hangi bir İtalyan hükümeti, gözlerini 43 milyonluk bir milletin müstakbel inkişafını temin edebilecek memleketlere çevirmeye mecbur olacaktır. İtalya'nın elde edebileceği bu topraklar, iptidai maddeler için Habeşistan, nüfusu yerleştirmek için de Anadolu kıyılarıdır"⁴⁶. Bunun yanında Fransa'da çıkan "Le Temps" gazetesinin de aynı tür haberleri Fransız kamuoyunda da gündeme getirdiği görülmektedir⁴⁷. Bu haberlere karşı Türk kamuoyunda tepki ve meydan okuyan haberler yer almaktaydı. Bunlardan birine baktığımızda şu ifadeleri görmekteyiz: "Nüfusumuzun hakiki sayısı belli olunca ve arttığı meydana çıkınca bu, düşmanlarımıza da bir karşılık olacaktır. Çünkü onlar, Türkiye'nin nüfusu azdır, gittikçe de azalıyor, geniş topraklar bomboş duruyor, bunlara bizim arazimize sığmayan fazla nüfusu yerleştirmek gerekir, diye bir emperyalist politikası tutmuşlardır. Onların bu uydurma savlarını, iddialarını, ağızlarına tıkmak için nüfus sayımı yapmak lazımdır"⁴⁸.

Türkiye'de günümüze kadar uygulanan nüfus sayımlarında belli başlı özellikler göze çarpmaktadır. Bu özellikler içinde "De Facto" sistemi ve dışarı çıkma yasağının uygulanması, sayımların bir günde sona erdirilmesi, sayımın milli bir görev sayılması, sayım sonuçlarının kısa sürede alınması gibi başlıca özellikler sayılabilir⁴⁹. Türkiye'deki nüfus sayımlarında "De Facto" yani ülkedeki hali hazır nüfusun tespit sisteminin uygulanmasında, sistemin daha basit olması, sayıma dâhil edileceklerin kolaylıkla tayini, dış ülkelerde bulunan vatandaşların tespit ve takibinin güçlüğü, daha az mali külfet getirmesi sayılabilir. Bunun yanında bu sistemin çekinceleri arasında ise, yurtdışındaki Türk nüfusun sayılamaması, bunun yanında ise ülke içindeki yabancıların genel nüfusa dâhil edilmesi sayılabilir. Ayrıca çok sayıda sayım ve kontrol memurunun kullanılması ve bunları eğitilmesi zorunluluğudur. Fakat bu olumsuzluklar yanında ülkenin var olan imkânları bu sistemi uygulamayı zorunlu kılmaktadır⁵⁰.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan iki nüfus sayımından ilki 29 Ekim 1927 tarihinde, ikincisi bundan sekiz yıl sonra 20 Ekim 1935 tarihinde yapılmıştır. Sonraki nüfus sayımı 1940 yılında gerçekleştirilmişti. Nüfus sayımlarının belli aralıklarla yapılması gerekliliği, cumhuriyet hükümetlerinin önem verdiği bir politikaydı. Bunun gerekçesine Ömer Celal Sarç, Ulus gazetesindeki "Nüfus Sayımının Gerekliliği" adlı makalesinde değinerek; "Nüfusun muayyen bir andaki halinin tayini ihtiyacı kafi olmayıp hareket ve temayülünü dahi öğrenmek icap eder. Bunun içinde sayımları tekrarlamak başka çare yoktur. Tek bir sayım bizi bu hususta aydınlatmaz. Nüfusun hareketinin istikameti ancak muntazam fasılalarla sayımlar tertip ederek bunların neticelerini karşılaştırmak suretiyle öğrenilir"⁵¹.

46 Akşam, 6 Eylül 1935.

47 Cumhuriyet, 7 Eylül 1935.

48 Abidin Daver, Cumhuriyet, 5 Teşrinievvel 1935.

49 Serper, a.g.e, s.43.

50 A.g.e, s.43.

51 Ömer Celal Sarç, "Nüfus Sayımının Gerekliliği", Ulus, 2 Teşrinievvel 1935.

Her iki nüfus sayımında soru tipleri, biçim ve içeriğin değiştiği görülmektedir. Şehirlerde ve köylerde hazır bulunan yerli nüfus ile beraber, sayım günü orada bulunan yabacılar da kaydedilmiştir. Bir yerin halkı olup ta, sayım esnasında orada bulunmayan halk yazılmamıştır. Sayımların yapılacağı tarih de özenle kararlaştırılmıştı. Memlekette çok farklı iklimlerin mevcut olması sonucu, sayım için her tarafa ulaşılması gerekliliği ve aynı zamanda göçebe nüfusun yaylalardan vadilere ve şehir civarına yaklaştıkları zaman olması nedeniyle, ekim ayının sonları, bütün bu şartların uygun olması nedeniyle seçilmişti.

2.1. 1927 Nüfus Sayımı

1927 nüfus sayımı, 1926 yılında kurulan İstatistik Umum Müdürlüğünü tarafından planlanmış ve uygulanmıştı. Türk devriminin yapacağı sosyal ve ekonomik atılımlara bir temel olmak üzere, ilk defa ülke genelinde bir sayım gerçekleştirilmiş ve sayımında sanayi, nüfus ve tarım sayımları yapılması birlikte programlanmıştı. 1927 senesinde bir umumi nüfus tahriri kararı alındığında, Nüfus Umum Müdürlüğü 1904 yılında yapılan ve o tarihten beri yenilenmeyen nüfus kütüklerinin yenilenmesi için hazırlıklara başlamış ve bu konuda “*Nüfus Sicillatı mevcut bulunan mahallerde Nüfus kütüklerinin tecdidi hakkında talimatname*” adlı 52 maddelik bir talimatname hazırlamıştır. Ancak İstatistik Umum Müdürlüğü ve Mösyö Jakar’ın, umumi tahrir yerine umumi sayımı tercih etmesi sonucu yapılan talimatname iptal edilmiştir. Hazırlıklar umumi sayıma yönelik yoğunlaşmıştır⁵².

2 Haziran 1926 tarihli “*Umumi Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun*”⁵³ ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk nüfus sayımı hazırlıkları başlamıştır. 1927 nüfus sayımının sağlıklı olması için devlet, 10 Nisan 1927 tarihinde, binalara numara ve sokaklara isim verilmesi hakkında 1003 sayılı kanunu çıkarmıştır⁵⁴. Kanunla birlikte, belediyeler sokaklara isim ve binalara numara konmasından sorumlu tutulmuştu. Belediyelerin olmadığı yerlerdeyse bu işi muhtar ve ihtiyar heyetlerinin yapması karara bağlanmıştı. Binalara numara konması zorunlu tutulurken, sokaklara isim verilmesi mecburiyet dışı bırakılmıştır. Konuya verilen önem nedeniyle, yapılan bu işlerin vali, kaymakam ve nahiye müdürleri tarafından daimi kontrol altında tutulması bildirilmiştir⁵⁵.

İstatistik Umum Müdürlüğü, çeşitli kişileri görevlendirerek, sayım hazırlıklarını bizzat yerinde kontrol ettirmiştir. Bu kontrollere örnek vermek gerekirse İstatistik Umum Müdür yardımcısı Selim Sabit Bey, doğu vilayetlerini kapsayan bir teftiş gezisinde Kayseri’den başlayarak, Adana, Maraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır, Elazığ, Malatya, Sivas illeriyle, bu güzergâh üzerindeki kazalara uğramıştır⁵⁶. Başka bir yetkilinin ise Karadeniz vilayetlerini kapsayan bir kontrol gezisinde Zonguldak, İnebolu, Sinop, Samsun, Giresun, Trabzon,

52 “Umumi Yazım ve Umumi Sayım”, BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4, s.48.

53 “Umumi Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun”, Kanun no: 893, *Düstur*, VII, 3.tertip, s.1460.

54 “Binaların numaralanması ve sokaklara isim verilmesi hakkında kanun”, Kanun no: 1003, *Düstur*, VIII, 3.tertip, s.165.

55 *1935 Genel Nüfus Sayımı*, I, İstatistik Genel Direktörlüğü yay., İstanbul, 1936, s.7.

56 “İstatistik Umum Müdür Yardımcısı Selim Sabit Bey’in numaralama işlemleriyle ilgili Doğu ve Güneydoğu’da yaptığı incelemelerine ait rapor”, BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 25.145.27

Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Maçka, Sürmene, Rize vilayet ve kazalarını teftişe gittiğini görmekteyiz⁵⁷. Buralarda gerekli kontroller yapılmış, ayrıca yetkililere ve halka nüfus sayımı ve yapılan hazırlıklarla ilgili konferans ve konuşmalarda bulunulmuştur. Bu yapılan gezilere ilişkin raporlarda, birkaç olumsuzluk dışında çalışmaların düzgün gittiği, özellikle vali ve kaymakamların işlerini ciddiye aldığı tespit edilmiştir.

1003 sayılı kanunla birlikte nüfus sayımına hazırlık çalışmalarında, üç çeşit cetvel oluşturulmuştur. Bu cetveller içinde yer alan A cetvelleri nüfus memurlarına verilmek üzere hazırlanmıştır. Bu cetvellerde mahalle, sokak, hane, dükkân ve arsa numaraları bulunmaktadır. B cetvellerinde ise ev, hane, cami ve arsanın toplamı bulunmaktadır. C cetvellerinde ise emlak ve arazi istatistikleri elde edilecektir⁵⁸. Sayımda her 300 nüfusu içeren toplu bülten kullanılmış ve sayım memurları nüfusu bina ve aile sırasıyla birbiri altına yazmıştır. Daha sonra bu bültenlerin, her biri bir şahsa ait cevapları içeren şahsi fişlere geçirildiği görülür⁵⁹.

1927 sayımında, Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün 1872 Petersburg Konferansı'nda kabul ve tavsiye edilen ilkelerine uyularak, aile ismi (lakap ve şöhet, peder ismi ve isim), cinsiyet, doğum tarihi ve yaşı, doğum yeri, medeni hal, ana lisanı, daimi ikametgâhı, tabiiyeti, okuma bilip bilmediği, dini, sakatlığı türünden soruların sorulduğu görülür⁶⁰. Halkın sayımda zorluk çekmemesi ve sayımın çok daha kısa sürede bitirilmesi için, sayımdan önce ulusal ve yerel gazetelerde cetveller yayınlanmış ve şu açıklamada bulunulmuştur: "Bu cetveli önümüzdeki Cuma günü tahrir memurlarına doldurulmuş olarak vermek üzere kesiniz ve nasıl doldurulduğunu tahriri nüfus hakkındaki yazılarımız arasında okuyunuz"⁶¹.

Nüfus sayımında görevlendirilmek üzere okuma-yazma bilen kişilere büyük ihtiyaç olmuştur. Ülkedeki okuma-yazma oranının çok düşük düzeylerde olması, bu konuda yapılan çalışmaların önündeki en büyük engeli teşkil etmiştir⁶². Bu sorunu çözmeye yönelik çeşitli teşebbüslerde bulunulmuştur. Bunlardan biri olarak, 893 sayılı kanunun dördüncü maddesinde yer alan: "Hâkimler hariç bilimum memurin devlet, ordu mensubu, vilayet encümeni daimileri azası, vilayet ve belediyelerden maaş ve tahsisat alan memurin, muallimler, mekatip talabesi ve bilcümle okuryazarlar, rüesayı memurin mülkiye tarafından tevdi olunan tahrir memurluğunu kabul ve ifaya mecburdurlar. İcap ederse azamî bir hafta müddetle mekteplerde tatil olunabilir" hükmü getirilmiştir. Kanunun devamında bu görevi kabul etmeyenlere çeşitli para cezaları öngörülmüştür. Cumhuriyet gazetesinde "Tahrir-i Nüfus" başlığı altında şu

57 "İstatistik Umum Müdürü'nün doğu vilayetleri gezisi, göçebe aşiretlerin yazım şekilleri ve genel nüfus sayımı ile ilgili yapılacak propaganda faaliyetlerine dair Başbakan İsmet Paşa'ya sunduğu rapor suretleri", BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 25.145.20.

58 Cumhuriyet, 5 Ekim 1927.

59 "Usul, teşkilat ve neticeler hakkında izahat", 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, İstatistik Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1937, s.VII.

60 Başol, a.g.e, s.43.

61 Milliyet, 23 Teşrinievvel 1927.

62 1927 nüfus sayımına göre okuma-yazma oranı, kadın ve erkek toplam olarak 1.111.496 idi. Genel nüfusun 13.629.488 olduğu düşünüldüğünde, okuma-yazma oranının, genel nüfustaki oranı, % 8,2 gibi bir orana denk gelmektedir. Bize bu rakamlar o dönemdeki karşılaşılan zorlukları gösteren en büyük delili teşkil eder.Bkz. 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1937.

ifadelere yer verildiğini görüyoruz: “Nüfus sayımında Darülfünun, Galatasaray, Mekteb-i Harbiye, Bahriye ve Ali mektepleri talebesinden istifade edilecektir”⁶³. “Tahrir-i nüfus komisyonu yazıyı bilenler hakkında bilimum müessese ve devâir müstahdim arasında yazı ile iştiğal edenlerin esamesini istemiştir”⁶⁴ denilerek, devlet dairesi ve çeşitli kurumlarda çalışan okuma yazma bilenleri kayıt altına almışlardır. Dönemin gazetelerine yansıyan “Polisler evleri dolaşarak okuyup yazma bilenlerin isimlerini kayıt etmişlerdir”⁶⁵ ifadeleri de, toplum içinde okuma yazma bilenlerinde kayıt altına alındığını bize göstermektedir. Tüm bu çalışmalar sonrası ise, 1927 nüfus sayımına katılan sayım ve kontrol memurlarının toplamı 52.276 olmuştur⁶⁶.

Sayım sürecinde en önemli sorunlardan biri de, göçebe nüfusun nasıl sayılacağı sorunu olmuştur. Bu konuda İstatistik Umum Müdürlüğü ve Dâhiliye Vekâleti arasında, başvekil İsmet Paşa'nın isteği ile çeşitli yazışmalar gerçekleştirilmiş, sonucunda çeşitli kararlar alınarak bir muhtıra yayınlanmıştır. Alınan kararlarda, göçebe nüfus olarak bahsedilen kesimden, “Türkiye araziyesi dâhilinde senenin hiçbir mevsiminde müstakil bir meskeni olmayan ve hiçbir mevkiye ikamet etmeyen, çadırlarda yaşayan nüfus” olarak bahsedilmektedir. Bunun dışında senenin bir bölümü ikametini terk ederek, yaylalara ya da başka yerlere giden nüfus, göçebe kapsamı dışında bırakılmış ve bunların nüfus sayımında hemen önce ikametlerine dönecekleri belirtilmiştir. Göçebe nüfusun sayımında, belirlenen tarihte bir sayımın gerekli olmadığı, sayımdan önce veya sonra sayımın gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. Göçebe nüfusa yönelik sorularda da kesintiye gidilerek, sadece cinsiyete yönelik sorununun kâfi geleceği belirtilmiştir. Yapılması gerekenin, tarifi verilen göçebe nüfusun hangi vilayet ve kazalar içinde olduğunun ve genel olarak miktarının tespit edilmesidir. Bir diğer önemli noktada, senenin hangi ayında daha toplu halde buldukları ve kıştan önce hangi şehir ve köy civarında toplandıklarının belirlenmesidir. Böyle bir an sağlanırsa sayımın gerçekleştirilebileceği, eğer nüfus sayım memuru sayımı gerçekleştirilemezse de, bu durumda her göçebe grubundaki çadır miktarı tespit etmek suretiyle nüfus miktarının tespitinin sağlanabileceği belirtilmiştir. Tüm bunların gerçekleştirilmesi içinde ordunun iştirakinin zaruri olduğu, bu konuda Müdafaa-ı Milliye Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye Umumi Riyaseti ve Dâhiliye Vekâleti arasında oluşturulacak bir komisyonun kurulması, komisyonda Merkezi İstatistik Umum Müdürü veya onun tarafında gönderilecek bir azanın iştirak etmesi kararı ortaya konmuştur. Oluşturulacak komisyonun Diyarbakır veya Doğu vilayetlerinin her hangi bir merkezinde toplanmasının uygun olacağı ve sonucunda uygun bir çalışmanın sağlanacağı ortaya koyulmaktadır⁶⁷. Fakat düşünülen bu çalışmalardan, dönemin koşulları düşünüldüğünde (ör: Şeyh Sait isyanı ve sonrası gelişmeler), tam bir başarı sağlanamayacaktır.

63 Cumhuriyet, 5 Teşrinievvel 1927.

64 Cumhuriyet, 6 Teşrinievvel 1927.

65 A.g.g.

66 1935 genel Nüfus Sayımı, LX, s.V.

67 “İstatistik Umum Müdürü'nün doğu vilayetleri gezisi, göçebe aşiretlerin yazım şekilleri ve genel nüfus sayımı ile ilgili yapılacak propaganda faaliyetlerine dair Başbakan İsmet Paşa'ya sunduğu rapor suretleri”, BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 25.145.20.

2.1.1. Sayımla İlgili Olarak Yapılan Propaganda Faaliyetleri

Cumhuriyet idaresi, halkın zihinlerinde geçmiş idarenin bırakmış olduğu sayım korkusunu yıkmak için çok çetin bir mücadeleye girmiştir. Tüm bu yapılan çalışmaların temelinde yatan sebep ise, geçmişten kaynaklanarak halkın sayım hakkında düşündüğü yanlış öngörülerdi. Örneğin, halkın arasında yapılacak bu sayımın sonucunda bekârlık vergisinin geleceği söylentileri dolaşmaktadır. Özellikle kırsal kesimde halk sayıma iyi yaklaşmamaktadır. Ratip Yüceuluğ, "...halkın bazı endişelere kapılarak 1927 senesinde sayımdan kaçınmaları ve bunların büyük bir kısmının sayım memurları tarafından tespit edilmemesinden" bahsetmektedir⁶⁸. Yunus Nadi, "Dün gazetelerde nüfus sayımının her hangi bir vergi işiyle hiçbir bağı olmadığını söyleyen ajans bildirisini okuduğumuz zaman utancımızdan yerin dibine geçecek hale geldik" diyerek, halkın korkularının bir sonraki sayım olan 1935 sayımında da devam ettiği bize göstermektedir⁶⁹.

Aynı şekildeERCÜMEND EKREM TALU konuyla ilgili olarak bir anısını şöyle naklediyordu;

"Bir evin geniş penceresinin önünde yaşlı bir kadın, başındaki namaz bezinin uçlarıyla gözlerini siliyor. Karşısında oğlu veya damadı olacak adam da boyuna koca kariya laf anlatmaya çalışıyor;

-Canım, böyle şeyleri nereden çıkarıyorsun?

-Görürsün bak! Dediğim çıkmazsa bir şeycikler bilmem! Bir evin içindeki insanları saymak iyi değildir. Senesinin içinde, mutlaka sayılanlardan bir tanesi ölür"⁷⁰.

Bu anı 1935 senesinde geçen bir olayı içeriyor. Bu anıya bakarak, bu tarihten sekiz yıl önceki durumun acizliğini kafamızda şekillendirebiliriz. 1927 senesinde daha Türk devrimi yeni yeni atılımlara girişiyordu. Aradan geçen sekiz yılda Türk Devrimi çok şeyler başarmıştı, fakat halen toplumda geçmişten gelen geri düşünceler ve bağnazlık hüküm sürmekteydi. Fakat hiç şüphe yok ki Türk devrimi kültür ve sosyal alanda yayıldıkça ve sayımlar devam ettiği müddetçe, halkın bu öngörüsü de değişme imkânı bulmuştur.

Halkı nüfus sayımına katma mücadelesinde, halk münevver olan ve olmayan sınıf olarak ikiye ayrılmıştı. Münevver vatandaşlara yönelik yazılı ve görsel malzemeler kullanılarak, konferanslar verilerek sayıma iştirak için bir kampanyanın başlatıldığı, bu süreç içerisinde çeşitli broşürlerin dağıtıldığı görüyoruz. "...Tahriri nüfusa ait olarak renkli ilanlar, evlere dağıtılmak üzere polis merkezlerine gönderilmiştir"⁷¹. Bunun yanında yazılı basında ise nüfus sayımına yaklaştıkça uyarı ilanları verilmekteydi. Bu ilanlar halkın nüfus sayımlarına olan olumsuz bakışını silmek yanında, ülkenin bundan sonra izleyeceği nüfus politikası hakkında da bize çok büyük ipuçları vermektedir. Bu ilanlara özetle bakarsak; "Bu bir vatan borcudur. Bundan evvel nüfusa yazılmamış olanlar için ceza yoktur. Fakat o gün saklananlar, memurlara yakalanan, mal-

68 Ratip Yüceuluğ, "Türkiye'nin Nüfus Durumu", *Ülkü*, II/15 (Mayıs 1942), s.4.

69 Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 16 Teşrinievvel 1935.

70 ERCÜMEND EKREM TALU, "İssiz İstanbul", *Cumhuriyet*, 21 Teşrinievvel 1935.

71 *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1927.

mat vermeyenlerin cezası ağırdır"⁷²; "Türkiye'yi medeni Milletler ve devletler zümresine isal için Cumhuriyetimiz nüfus siyasetimizde mühim bir inkılâp yapmak istiyor. Bunun esası da tahriri nüfustadır... Türkiye'de nüfus işlerini şimdiki berbat şekilden kurtarmak isteyen hükümete bütün vatandaşlarımız yardım etmelidir. O gün her vatandaş hükümete en doğru malumatı vermekle vatanına en büyük hizmetlerden birini yapmış olacaktır"⁷³; "Ne bir eksik, ne bir ziyade... Vatandaş! Mühim bir noksanımızda nüfusumuzun miktarını kati surette bilmeyişimizdir. Bir aile efradının kaç kişiden ibaret olduğu nasıl malum ise bir milletin, bir devletin nüfus miktarı da âdeti âdetine bilinmek gerektir. Bize bunu bildirecek umumi tahriri nüfustur"⁷⁴; "Kaç kişiyiz bilelim... Memleketin tabi zenginliklerinden ancak nüfus sayesinde istifade edilir. Bütün milli faaliyetlerimiz nüfusa bağlıdır. Türk varlığı, Türk nüfusu demektir. Yaptığımız, yapacağımız bütün hayırlı inkılâpların noktayı istinadı nüfustur. O halde vatandaşlar tahriri nüfusa sizde hükümet kadar ehemmiyet verin. Bilelim ki biz kaç milyon vatandasız..."⁷⁵; "Kaç vatandaş? Türk vatanı birçok tehditlere maruz kalmış, inkılâplar geçirmiş, bahusus harbi umumiden sonra hudutları değişmiştir. Milli mücadeleden sonra yeniden yeniye teşkil eden yurdumuzda acaba ne kadar insan vardır? Bir gün gelip bizi tehdit etmesi memul bulunan her hangi bir kuvvete karşı vatanı müdafaa edecek kuvvet, nüfus kuvveti olduğu için bunu en sahih bir surette bilmemiz lazımdır. İstikbale taalluk eden bütün ümitlerimizi, bütün tasvirlerimize şekil ve suret verecek olanda yarının nüfusudur. Onun için tahriri nüfusta nüfusunuzu saklamayınız"⁷⁶; "Tahrir yardım ediniz. Tahriri nüfus ancak bütün vatandaşların yardımıyla salim bir neticeye varabilir. Tahrir karşı batıl bir takım kanaatlerle müşkülât ika edilmemelidir. Hükümetimiz tahriri yapmakla beraber umumi nüfusu vücuda getiren vatandaşların muhtelif unsurlarını da anlamak istiyor"⁷⁷; "Tahriri nüfusun muvaffakiyeti her vatandaşın vazifesini yapmakla kaimdir. Tahriri nüfusun muvaffakiyetle neticelenmesi her vatandaşın uhdesine tertip eden vazifeyi ifa etmesine bağlıdır. Bu, bir vatan borcudur. Tahrir günü dünyaya gelmiş olanları bile yazdırınız. Çünkü o gün vatan yeni doğmuş bir vatandaş daha kazanmıştır"⁷⁸; "Eğer sorulacak suallere cevap vermeyecek olursanız mahkemeye hacet kalmadan yirmi beş lira ceza vereceksiniz. Yahut hapis edileceksiniz"⁷⁹. Yazılı ve görsel araçlar yanında, tecrübe sayımlarının göstermiş olduğu sonuçlar da, çok nüfuslu yerlerde yapılan konferansların faydalı olduğu görülmüştü. Bunun sonucu olarak ülkenin her yerinde başta İstatistik Umum Müdürü olmak üzere, çeşitli kişilerin konferanslar verdiğini görüyoruz⁸⁰.

Münevver sınıfa yönelik bu çalışmaların temel noktası, bu kişilerin gittikleri her yerde sayımla ilgili olarak çevresini bilgilendireceği düşüncesidir. Orduda görev alan subaylar, avukatlar, doktorlar, öğretmenler ve genel anlamda memurlar, okuma bilmeyen geniş kitlelerle devamlı temas halinde bulunmaktadırlar. Özellikle memur kesiminin ki, bunlar içinde en üst düzey mülki amir olarak vali ve kaymakamlara çok görev düşmektedir, devamlı surette okuma-yazma bilmeyen kesime,

72 Cumhuriyet, 7 Teşrinievvel 1927.

73 Cumhuriyet, 12 Teşrinievvel 1927.

74 Cumhuriyet, 13 Teşrinievvel 1927.

75 Cumhuriyet, 14 Teşrinievvel 1927.

76 Cumhuriyet, 15 Teşrinievvel 1927.

77 Cumhuriyet, 16 Teşrinievvel 1927.

78 Cumhuriyet, 17 Teşrinievvel 1927.

79 Cumhuriyet, 18 Teşrinievvel 1927.

80 "İstatistik Umum Müdürü'nün doğu vilayetleri gezisi, göçebe aşiretlerin yazım şekilleri ve genel nüfus sayımı ile ilgili yapılacak propaganda faaliyetlerine dair Başbakan İsmet Paşa'ya sunduğu rapor suretleri", BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 25.145.20.

aile reislerine nüfus sayımının önemi konusunda konuşmalar yapması ve telkinlerde bulunması, onların aydınlatılmasında büyük yararlar sağlayacağı düşünülmüştür⁸¹. Başvekil İsmet Paşa'nın seçim için yayınlamış olduğu beyannamede bu duruma dikkat çekilerek şu konulara değinilmekteydi; "... Nüfusumuzun çoğunun okuyup yazma bilmemesi hasebiyle gazete ve risaleler gibi vesaire resmi neşriyatla halkın kâfi derecede ikaz ve aydınlatılması kabil olmamaktadır. Halkı aydınlatmak hususunda en emin vasita memurunin ahali ile yapacağı konuşmalar, görüşmelerdir. Tahriri Umumiyenin kusursuz ve tam olmasına mani olabilecek yanlış bir kanaat vardır ki oda; tahriri neticesinde hükümetin güya yeni vergiler ihdas edeceği şüphesidir. Bu kanaatin her halde silinmesi lazımdır"⁸².

Ayrıca Akşam gazetesi nüfus sayımına gidilen süreçte, sayımla ilgili olarak gazetesinde ödüllü bir yarışma başlattığı görülmektedir. Yarışmanın gazetelerde yer alan ilanında "Acaba Kaç Kişiyiz? 28 Teşrinievvel tahririnde tayin edecek İstanbul nüfusunun resmi rakamını tam olarak veya hakikate en yakın şekilde tahmin edebilecek olan karinlerine Akşam gazetesi altın, gümüş, nikel 'Zenit' saatler hediye edecektir!"⁸³.

Yapılan bu çalışmalara rağmen, münevver kişilerin az bulunduğu ya da hiç olmadığı köylerdeki propaganda vazifesi çok daha zordu. Birçok köyde halk daha doğum ve ölümleri bile kayda geçirmemişti ve bunlar çok büyük bir toplam tutmaktaydı. Devlet bu duruma çare bulmak için, köylerdeki propaganda aracı olarak, köylerde dağıtılmak üzere başbakan imzalı, basit bir şekilde nüfus sayımının önemini bildiren beyannameler dağıtılacaktı. Ayrıca nüfus sayımından önceki Cuma günü bütün camilerde nüfus sayımının ehemmiyeti üzerine bir vaaz verilmesi kararlaştırılmış⁸⁴, din görevlilerinin nüfus sayımı ve hazırlıklarına yardımcı olmalarına yönelik diyanet işlerinden karar çıkarılmıştı⁸⁵.

2.1.2. Sayımın Sonuçları ve Etkileri

Ülke bu endişeler ve zorluklar içerisinde ilk nüfus sayımını gerçekleştirmiş ve 551.827 lira sarf edilmişti⁸⁶. Gerçekleştirilen bu sayım sonrası ortaya çıkan resmi sonuç, Türkiye nüfusunun 13.629.488 olduğuydu⁸⁷. Sayım çeşitli eksikliklere rağmen başarıyla gerçekleştirilmiş ve halk büyük bir ilgi göstermişti. İsmet İnönü, 5 Teşrinisani 1927 tarihindeki hükümet programında, 1927 nüfus sayımı için şu ifadeleri kullanır: "Memlekette idarenin nasıl en uzak köşelere kadar saat gibi işlediğine misal olmak üzere son tahriri nüfus teşebbüsünü de gösterebilirim. Muhterem halkımız kendi hükümetini kendi iradesinin izhar ve tatbiki addettiğini, muvasalatı bizim arzumuzdan ve

81 A.g.b.

82 "Umumi Nüfus Tahriri Hakkında", BCA, Fon Kodu: 51.0.0 Yer No: 2.6.26.

83 *Milliyet*, 23 Teşrinievvel 1927.

84 "İstatistik Umum Müdürü'nün doğu vilayetleri gezisi, göçebe aşiretlerin yazım şekilleri ve genel nüfus sayımı ile ilgili yapılacak propaganda faaliyetlerine dair Başbakan İsmet Paşa'ya sunduğu rapor suretleri", BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 25.145.20.

85 "Umumi nüfus sayımı konusunda din görevlilerinin yardımcı olmaları", BCA, Fon Kodu: 51.0.0 Yer No: 13.108.5.

86 "Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü'nün 10 yıllık çalışma raporu", BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4.

87 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, s.381.

ihtiyacımızdan bu kadar eksik olan memlekette, bir günde fennin en yeni usulleri ile tahriri nüfusa imkân vermekte ispat etmiştir⁸⁸.

1927 Sayımı sonrası ortaya çıkan sonucun niteliğini ve önemini, Falih Rıfkı Atay çok güzel bir şekilde ifade ederek, şöyle diyordu: “Bizim için 13.648.270’in değeri, bu sayının hesaptaki kıymetinden büsbütün ayrıydı. Bu nüfus içinde Türk olmayan unsurun miktarı, başka memleketlere her gün girip çıkan turistler kadar bir şeydi. 13.648.270 bir cinsten, bir kandan, bir mayadandı”⁸⁹.

1927 sayımında gerçekleştirilen başarı ve ortaya koymuş olduğu sonuçlar, Anadolu topraklarındaki hak iddiasında bulunan Yunanistan ve İtalya üzerinde olumsuz etkilerde bulunmuştur. Yunanistan’ın geçmişten gelen tutkuları bilinmektedir, bunun yanında bu dönemde Mussolini İtalya’sının da Anadolu topraklarında hak iddiası gerek yabancı gerekse yerli basında yer almaktadır⁹⁰. Türk devleti, elçilikler yoluyla her iki devlet üzerinde Türk nüfus sayımının etkilerini incelemiştir ve bu konuda rapor almıştır⁹¹.

Sayımın ilk olması nedeniyle, çeşitli eksikliklerin olduğundan söz etmiştik. 1927 sayımı sonrası ortaya çıkan rakamın aksine ülke içinde nüfus kütüklerinde var olan rakam ise 14.154.751 kişiydi. Sayımın sonucunda, kütüklere barksak 500 bine yakın bir rakamın eksik kaldığı görülmektedir. Bu eksikliğin esas kaynağı köylerin sayımında ve bilhassa kom, oba, huğ, ağıl, dam gibi dağınık yerleri ve göçebelerin sayımında tam tedbir almak imkânsızlığından doğmuştur. Kurtuluş Savaşı’nın izlerinin hala etkisini bazı bölgelerde göstermesi, aşiretlerin ve köylerin ihmali, doğuda Şeyh Sait İsyanı’nın yapmış olduğu dalgalanmalar da sayımdaki noksanlıkların sebeplerinden sayılabilir⁹². 1927 nüfus sayımının eksiklikleri dönemin basınına yansımıştı, Nisan 1928 yılında Akşam gazetesinin Türkçe ve Fransızca nüshasında, sayımın sonuçlarının yanlış olduğu, bu nedenle 1935 yılında bir daha sayım yapılacağı konusunda haber çıkması üzerine, Matbuat Müdürlüğüne Başvekâlet’ten sert bir bildiri kaleme alınmıştır. Bildiride ortaya atılan iddiaların gerçek olmadığı dile getirilerek, şöyle devam edilmiştir: “Bu tür havadislerin neşri toplumun düşüncesi ve fikirlerini karıştırarak, Türkiye nüfus miktarı gibi tamamen hal edilmiş meseleyi de tekrar münakaşaya düşürür, gerek milli gerekse milletlerarası nokta-ı nazardan bir zafer ve hükümetin muazzam bir eseri olan Türkiye nüfus sayımı neticelerinin bu surette bizzat Türkler tarafından tahrip edildiğini görmek ancak Türkiye’nin düşmanlarını sevindirecektir”⁹³.

88 İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak yay., İstanbul, 1968, s. 50.

89 Falih Rıfkı Atay, “Bir Garezarlık”, *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1936, s.10.

90 *Akşam*, 6 Eylül 1935.

91 “Memleketimizde yapılan genel nüfus sayımının Yunanistan basın ve kamuoyunda meydana getirdiği etkilere dair”, *BCA*, Dosya: 2012 Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.134.12; “Memleketimizde yapılan genel nüfus sayımının İtalyan basın ve ajanslarında yapılan yorumu.”, *BCA*, Dosya: 2011 Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.134.11.

92 “Umumi Yazım ve Umumi Sayım”, *BCA*, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4

93 “Genel Nüfus Sayımı sonuçlarının yanlış olduğu hakkında Fransızca Akşam Gazetesi’nde yayınlanan fıkradan dolayı Matbuat Genel Müdürlüğü’ne yazılan mektup”, *BCA*, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 26.146.4.

Yunus Nadi, Cumhuriyet'teki baş makalesinde 1927 nüfus sayımı için; "Nüfusumuz o sayıma göre 14 milyona yakındı. Hâlbuki 1927 sayımı çok dikkatli yapılmasına rağmen bu ilk sayımda bazı eksiklikle kaldığını biliyorduk"⁹⁴ diyor, sayımın eksikliklerine dikkati çekiyordu. "1927 umumi sayım tahririnde yapılan tertibatla şehirlerdeki ve kasabalardaki nüfuslar oldukça doğru sayılmış ise de köylerde iyi tertibat alınmadığından oralar da sayım işi gelişi güzel olmuştur. Oralarda hemen hemen muhtarların getirdiği evrak esas tutulmuş olup bunlarda vergi, askerlik gibi mükellefiyet endişeleri altında nüfus rakamlarını mümkün olduğu kadar az getirmeye çalışmışlardır"⁹⁵.

Justin McCarthy, 1927 nüfus sayımında eksik kalanları da göz önünde bulundurarak, Anadolu nüfusunu tahmini olarak 14.589.149 olarak belirtir⁹⁶ ve 1927 sayımının eksiklikleri hakkında şu yorumlarda bulunur; "Balkan savaşlarının, Birinci Dünya Savaşının ve Türk Bağımsızlık Savaşının ortalığı muazzam ölçüde altüst etmelerinden kısa süre sonra gelen 1927 nüfus sayımı, bu savaşların yol açtığı sonuçlar ve Cumhuriyet olarak yaşadığı tarihçenin başındaki durumu ile Türkiye hakkında en önemli bilgi kaynağı olmakla birlikte, çok ciddi incelemeden geçirilmemiştir... Cumhuriyete dönüşmüş Türkiye'nin diğer nüfus sayımlarıyla yapılacak karşılaştırma gösterir ki 1927 sayımı, nüfusu eksik yazımlamıştır... 1927 nüfus sayımı... Çağdaş nüfus sayımı olamaya gayret eder, ama bu konuda çeşitli yönlerden başarısızlığa uğramıştır. Halkın sayımdan geçirilmesi olan temel işleminde, sayım, Osmanlı sayımlarının geleneğini izler (evdeki kadınlar, çocuklar görülmeden aile erkeğinin söylediğine bakılır). Kadınlar ve çocuklar geniş ölçüde yazımlama dışı bırakılmışlardır ve doğu illerinde yapılan yazımlamada eksiklikler vardır... 1927 nüfus sayımında bulunan çağdaş bölümlendirmeler ve tablolar, çoğu kez, ne nüfusbilimcilerin nede tarihçilerin işine yarayabilmiştir, çünkü bunların içerdiği bilgilerin doğru olmadığına sıkça rastlanır. Yaş gruplarına göre nüfusu veren tablolar yanlışlarla doludur ve bazı illere ait olanlarında, toplam nüfusa ilişkin olarak verdiği sayı bakımından gerçeğe önemli aykırılıklar vardır... Bu eksiklikler nedeniyle, 1927 nüfus sayımının verileri Türk Devlet İstatistik Enstitüsü'nce hiçbir zaman kullanılmamıştır. Bu enstitünün bütün karşılaştırma tabloları, 1935 nüfus sayımı ile başlar"⁹⁷.

2.2. 1935 Nüfus Sayımı

1935 nüfus sayımı hazırlıkları, 30 Mayıs 1934 tarihli nüfus sayımı kanununun ilanından sonra başlamıştır⁹⁸. 1935 sayımından bir sene önce, aynen 1927 sayımında olduğu üzere, özel bir talimatname ile şehirlerde, köylerde ve yol üzerlerinde, kırlarda ve dağlarda bütün binalara, hatta mağara, kovuk ve sabit çadırlara numara koyma çalışmalarının başlatıldığı görülür. Bu işle görevli olarak, belediye olan yerlerde belediyeler, köylerde muhtar ve ihtiyar heyetleri görevlendirilmiştir. Numaralandırma masrafları da bina sahiplerinden tahsil edilmiştir. Bu işe verilen büyük önem nedeniyle, sıkı kontrol sağlanmış, bu işleri kontrol için en üst düzey

94 Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1935.

95 "Umumi Yazım ve Umumi Sayım", *BCA*, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4.

96 Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadolu'sunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, çev: Bilge Umar, İnkılap yay., İstanbul, 1998, s.163.

97 A.g.e, s.s.149-152.

98 "Umumi Nüfus Sayımı Hakkında Kanun", Kanun no: 2465, *Düstur*, XV, 3.tertip, s.352.

mülki amirler görevlendirilmiştir⁹⁹. Ayrıca gerek tecrübe sayımları gerekse nüfus işleri konusunda işini çok iyi yapan kaymakam ve valililerin, diğerlerine örnek olması için takdirname ile ödüllendirildikleri görülmektedir¹⁰⁰. Bu hazırlıklar çerçevesinde ülkenin bazı bölgelerinde tecrübe sayımları yapılmıştır. Tecrübe sayımlarının yapıldığı bölgeler içerisinde Isparta, Ahlat, Ünye, Pertek, Pınarbaşı, Marmaris, Mudanya bulunmaktadır¹⁰¹. Yapılan tecrübe sayımlarında, 21.031 km alan olarak, yaklaşık 300 bin kişi sayılmıştır¹⁰².

Yapılan tecrübe sayımları ve numara koyma işlerinden sonra, en geç Eylül 1935 tarihine kadar, en fazla 200 nüfus bulunabilecek sayım bölgelerinin tespitine başlanmıştır. Sayım bölgelerinin tespitinde nüfus sayısının yanında, bina ve binaların aralarındaki mesafenin bir sayım memurunun, sayım günü akşamına kadar, kolaylıkla vazife görebilmesini de göz önüne alınmıştır. Her muntıkaya bir sayım memuru ve dört muntıkaya bir kontrol memuru tayin edilmiştir. Bazı az nüfuslu köylerde kontrol memuru tayinine gerek duyulmamış ve bu gibi yerlere tek bir sayım memuru görevlendirilmiştir. Ayrıca bu gibi yerlerde sayımın belli olan tarihten bir hafta öncesinde başlamasına müsaade edilmiştir. İstanbul, İzmir ve Ankara şehirlerinde, umumi faaliyetleri uzun süre bekletmemek için, sayım bölgeleri en çok 75 nüfusu içeren bina sayısı ile sınırlı tutulmuştur. Yeterli sayıda sayım memuru sağlayan bazı illerde de bu usul takip edilmiştir¹⁰³. "Sayım için İstanbul'un 34 nahiyesi 8,035 muntıkaya ayrılmıştır. Bu muntikalarda birer sayım memuru ve her beş memurun başında da birer kontrol memuru vardır"¹⁰⁴.

"Nüfus sayımı gününün yaklaşması dolayısıyla yapılan hazırlıkları tetkik etmek ve sayım gününde memleketimizde bulunmak..."¹⁰⁵ üzere, İsviçre genel nüfus direktörü Brüşvayler'in yurda getirildiği görülür. Türkiye'ye gelen bu uzmanın, sayım hazırlıkları konusundaki görüşleri ise şöyleydi: "Türkiye'nin nüfus sayımı hazırlıklarını büyük dikkatle yaptığından ve bu işin muvaffakiyetle başarıldığından şüphe etmiyorum. Geçen yıl yapılan tecrübe sayımları da çok muvaffakiyetli olmuştur. Şimdiye kadar yapılan hazırlıkları kâğıt üzerinde inceledim. Bunları da çok yerinde buldum"¹⁰⁶.

Nüfus sayımında sorulan sorular için bir iki değişiklik dışında, aynı soru cetveli kullanılmıştır. Harf devrimi sonrası, devriminin halk üzerindeki etkisini ölçmekte göz önüne alınarak, 1935'de "Daimi ikametgâh" çıkarılarak, "ikinci dil" ve "yeni harflerle yazmak bilir mi?" sorusu ile "okuma bilir mi?" sorusu "yeni harflerle okuma bilir mi?" sorusu olarak değiştirilmiştir.

1927 nüfus sayımında, görevlendirilecek, okuma-yazma bilen kişilerin çok zor sağlandığına değinmiştik. 1935 sayımında da, sayım memuru tedariki için, okuryazar her şahsın, bu vazifeyi kabul için, kanunen mecbur tutulduğu görülür. Kanunun uygulanması için bizzat basın yoluyla, halka telkinler yapılarak, "Okur-yazar bütün yurttaşlar kendilerine verilecek sayım ve kontrol memurluğu vazifesini ka-

99 Usul, teşkilat ...", 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, s.II.

100 "Genel Nüfus Sayımı Hazırlıkları", BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 24.137.3

101 A.g.b.

102 "Usul, teşkilat ...", 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, s.II.

103 A.g.e, s.s.IV-V.

104 Cumhuriyet, 1 Ekim 1935.

105 Cumhuriyet, 6 Eylül 1935.

106 Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

bul etmeye mecburdurlar. Kabul etmeyenler için para ve hapis cezası vardır" ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir¹⁰⁷. Sayım memuru tedarikinin zor olduğu yerlerde, öğretmen ve öğrencilerin de sayımda kullanılabilmesi amacıyla, okulların en fazla bir hafta tatil olması maddesinin, kanunda yer aldığı görülür. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliği de, bütün parti mensuplarını, sayım işlerine yardım etmeye çağırmıştır¹⁰⁸. Ayrıca ülke genelinde tanınmış ve aydın kişilere de vazifeler verilmiştir¹⁰⁹. Alınan tüm bu tedbirler sonucu, sayımda çalışanların miktarı ise şöyledir¹¹⁰; şehirlerde 53.003, köylerde 70.042, toplamda 123.045. Köylerde çalışan 36,841 memur, şehirlerden gönderilmiştir. Sayımda çalışan bu memurlara ücret verilmemiş, sadece yol masrafları karşılanmıştır.

Sayım memurlarına vazifelerini ve gerçekleştirecekleri görevleri anlatmak üzere, konferanslar ve açıklamalarda bulunulmuştur. "Ülkenin her yerinde sayım memurlarına konferanslar verilmesine devam edilmektedir"¹¹¹. İstanbul'da on iki bini aşkın görevlinin de içinde bulunduğu halka, radyo vasıtasıyla, İstatistik Umum müdürü Celal Aybar tarafından bir konferans verilmiştir¹¹². Celal Aybar, "Gelen İsviçreli uzmanla beraber, 2 gün İstanbul'da kaldıktan sonra Konya, Adana, Malatya ve Elaziz'zi gezerrek Ankara'ya döneceğiz. Bu yerlerde sayım memurlarıyla, rüesasına ben birer konferans vererek vazifelerini inceden inceye anlatmaya çalışacağım" diyerek, gerçekleştireceği görevi halkla paylaşmıştır¹¹³. Bunun yanında aynı gazetede, "İstatistik genel Direktör muavini Selim Aykut Bursa, Balıkesir, Manisa, Bilecik, Afyon ve Çanakkale'de umumi nüfus sayımı hakkında konferanslar verdikten sonra merkeze dönmüştür" haberi yer almaktaydı¹¹⁴.

İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar, gazetelere verdiği demeçlerde sayımda dikkate alınacak hususları şöyle belirtmiştir; "Sayımda yabancı ve yerli kimse tefrik edilmeden herkes yazılacaktır. Limandaki transit gemilerden maada hepsinin de efradı kaydedilecektir. Gemilerdeki sayım işini vilayet ve ticaret-i bahriye, alacakları tertibatla idare edeceklerdir. Geçen seferki sayımda gazeteler çıkmamıştı. Bu yıl halkı gazetesiz bırakmamak için gazetelerin çıkması onaylanmıştır"¹¹⁵. Sayım ile ilgili bir başka demecinde ise, "Genel nüfus sayımını müteakip ecnebi memleketlerde bulunan Türk tebaası miktarının da tespiti için İstatistik Umum Direktörlüğü, ecnebi istatistik dairelerine gönderdiği bir tamimle, her memleketin nüfus sayımı neticesinde tespit edilen Türk tebaası miktarını sormuştur. Bu suretle Türkiye haricindeki Türk tebaası adeti de öğrenilmiş olacaktır" demekteydi¹¹⁶. Sayım günü trenle yola çıkan şahısların, ilk istasyonda sayım memurları tarafından sayılması kararının alındığı görülür¹¹⁷.

107 Cumhuriyet, 12 Ekim 1935.

108 Cumhuriyet, 4 Ekim 1935.

109 Cumhuriyet, 1 Ekim 1935.

110 Cumhuriyet, 1 Ekim 1935.

111 Cumhuriyet, 13 Ekim 1935.

112 Cumhuriyet, 13 Ekim 1935.

113 Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

114 A.g.g.

115 A.g.g.

116 Cumhuriyet, 21 Eylül 1935.

117 "Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesi", 1935 Genel Nüfus Sayımı, I, İstatistik Genel Müdürlüğü yay., İstanbul, 1936, s.30.

1935 nüfus sayımı ile birlikte 22 vilayet ve kazada ve yaklaşık bir milyon nüfus üzerinde bir ölüm, doğum anketinin yapılacağı duyurulmaktaydı¹¹⁸. Ölüm ve doğum anketlerini hazırlamak üzere, İstatistik genel direktörlük şeflerinden Faik Sinop'a, Şevket Erzurum'a, Mehmet Ali Erzincan, Gümüşhane ve Trabzon'a, Nefi Maraş, Urfa ve Antep'e, Nuri Turgut Bursa ve Menemen'e gittikleri görülür¹¹⁹.

2.2.1. Sayımla İlgili Olarak Yapılan Propaganda Faaliyetleri

Sayıma gidilen süreçte, çok sıkı bir propaganda yapıldığını görmekteyiz. Bundaki amaç, halkı sayıma hazırlamak, sayımın vergi ya da başka bir amaçla yapılmadığını halka anlatmak olmuştur. Bütün şehirlerde yapılan konferanslar, İstanbul ve Ankara'da yapılan radyo yayınları, tanınmış yazarlar tarafından yazılan ve her gün gazetelerde yayınlanan makaleler, sinema yansıtımları, İstanbul'da ışıklı gazeteler, okullarda tertip edilen sohbetler bunlardan bazılarıydı. Bunun yanında ülkenin her köşesine kadar ulaştırılan ve yaklaşık 620 bin adet olan duvar, el ve salon afişleriyle, sayımın faydaları ve doğru beyanatta bulunmak üzere halk bilgilendirilmiştir. Okullara, sayım ile ilgili olarak, Kültür Bakanlığı vasıtasıyla, programlar dağıtılmıştır¹²⁰.

Yapılan bu propagandayı yürütmek ve hazırlıkları kontrol için, İstatistik Umum Müdürlüğü'nün görevlendirdiği şef ve şef yardımcıları, tren, otomobil, at ve vapurla yaklaşık olarak 97.983 km yol almışlardır¹²¹. *"Sayımın muvaffak olabilmesi için devletçe lazım gelen bütün tertibat alınmıştır. Bülten, sualler ve talimatnameler çok iyi bir surette hazırlanmış, Avrupa'dan getirilen bir uzman bunlarda değiştirilecek bir nokta bulamamıştır"*¹²².

Sayım öncesi Başbakan İsmet İnönü, *"Büyük, küçük bütün subaylara ve devlet işyalarına ve bütün yurttaşlara"* ismiyle yayınladığı bildirisinde şu hususlara dikkat çekmektedir; *"Sayım, Devlet ve Ulus için en önemli ve en faydalı işlerden biridir. Sayım günü yurdumuzun içinde yaşayan insanların eksiksiz yazılıp sayılabilmesi için hükümet bütün tedbirleri almış bulunmaktadır. Bu işin dileğimize uygun olarak başarılmasını her şeyden önce il, ilçe ve komonbaylarından beklemekle beraber, üzerine sayım memurluğu ödevini alacak olan bütün subayların, işyaların, öğretmenlerin ve yurttaşların da bu ödevi canla başla yapmaları gerekli olduğunu hatırlatmak isterim. Sayım gününe kadar hepimize düşen başka bir ödev de, bütün yurttaşlara sayımın faydalarını ve bu işin yeni vergiler koymak için yapılmadığını, sadece Devlet ve Ulus işlerinin daha ziyade ileri götürülmesi için yapıldığını anlatmaktır... Yarının büyükleri olan çocukların en küçüklerinin bile sayım defterlerine yazılmaları da asla unutulmamalıdır. Amacımız ne bir eksik ne bir artık, Türk Ulusunun sayısını ve ne halde olduğunu doğru olarak öğrenmektir. Herkesin bu amacı gerçekleştirmeye çalışmasını dilerim"*¹²³.

Sayıma giden süreçte çok etkili bir propaganda sürecinin yaşandığına

118 Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

119 Cumhuriyet, 4 Ekim 1935.

120 Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

121 "Usul, teşkilat ...", 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, s.VI.

122 Sarç, a.g.m., Ulus, 2 Teşrinievvel 1935.

123 BCA, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 26.148.4.

değınmiştık. Birçok ulusal ve yerel gazetelerde sayımla ilgili olarak, ülkenin önde gelen devlet adamı ve yazarlarının makaleler yayınladığı ve halkı sayıma yönelik bilinçlendirdiği görölmektedir. Bu dönemde yayınlanan bu makaleler sayımdan sonra Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından toplanarak, bir kitap haline getirilerek yayınlanmıştır¹²⁴.

Ülkede yayınlanan ulusal ve yerel birçok gazetede, nüfus sayımı ile ilgili olarak, İstatistik Umum Müdürlüğü imzasıyla, ilanlar yayınlanmaktaydı. 1935 senesinin Ekim ayı boyunca diğer birçok gazete gibi, Cumhuriyet gazetesinde de yayınlanan bu ilanların bazılarına bakalım; *"Sayım, çok geniş, çok kapsamlı bir iştir. Başarılması her birimizin üzerine düşen yükümlülüğü son derece özenle yapmamıza bağlıdır. Doğru sonuçlar alabilmek için hepimiz gücümüz yettiği kadar çalışmalı ve uğraşmalıyız; Sayım memurları, sayım kontrol memurları, bu işle ilgili resmi orunlar, büyük ve küçük işyarlar, sayıma girecek bütün yurttaşlar ve yurttta oturan yabancılar bir tek ödevle yükümlüdürler. 'Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla' Türk ulusunun sayısını doğru çıkarmak; Bugünkü nüfusumuzun sayısını, vasıflarını bilmek, devlet ve ulusa yarınki ihtiyaçlarımızın neler olacağını tamtacak, onları karşılamının çarelerini öğrenecektir; Sayım işine karışmamak, kayıtsız durmak veya yanlış sağlık vermek yurda karşı yapılmış suçların en büyüğüdür. Türk yurttaşı böyle ağır bir suçtan uzak kalacaktır; Türk Ulusunun dirim hareketlerini hiç söz götürmez sayılarla gösterecek bir belge olan nüfus sayımına her Türkün canla başla ve tam bir doğrulukla yardım etmesi, kendi sağlığının izlerini görüp anlaması demektir; Doğru ceap verelim! Sayımın ne süle, ne finansal ve ne de özel bir noktası yoktur. Doğru söyleyenler bu yüzden hiçbir zarara uğramayacaklardır. Doğru söylemeyenler ancak ilme, devlete çok büyük kötülük etmiş olurlar; Sayım günü bulunduğunuz yere sayım memuru gelmeyecek olursa veya sehven yazılmayacak olursanız hemen hükümete haber yollayınız; Bugünün küçükleri yarının büyükleridir. Sayımda en küçük çocukları bile yazdırmayı unutmayınız; Bütün sosyal yücelikler nüfusla başılır; Bütün Ulusal kuvvetlerin kaynağı nüfustur"*¹²⁵.

Göröldüğü üzere basında yayınlanan bu tür ilanlar sonrası, halkın sayıma mümkün olan en yüksek derecede katılmasının sağlanmaya çalışıldığı görölmür. Sayımdan bir gün önce de Başbakan İsmet İnönü, gazetelerde yayınlanan beyanatında halka şöyle seslenmektedir; *"Gayemiz, ne bir eksik ne bir fazla: Türk ulusunun sayısını ve ne halde olduğunu doğru olarak öğrenmektir"*¹²⁶.

Sayım için yapılan yoğun propaganda sonrası, halkın sayım memurlarına elinden gelen yardımı yaptığını ifade eden bir anı şöyledir; *"...Kapıyı genç bir okullu açıyor ve memuru bir dakika bekletmemek için evin içinde olanların isimlerini ve deftere yazılması lazım olan şeyleri bir gün evvelinden hazırladığı bir kâğıttan okuyor. Genç neslin cumhuriyet'in bütün büyük davalarını bir tek kalp ve şuur halinde yerine getirdiğini bir daha görüyoruz"*¹²⁷.

Yurt genelinde yapılan tüm bu hazırlıklar sonrası sayım günü, saat sekizde başlayan sayım işi, saat on yediye kadar devam etmiş, sayım memurları bütün binaları birer birer ziyaret ederek, nüfusu sayım defterlerine yazmışlardır. Bu saatler içinde halkın dışarı çıkmasına izin verilmemişti. Tren, posta, telgraf, itfaiye, zabıta; su, elektrik, havagazı gibi müesseselerin çalışanları, yaptıkları işlerin aciliyeti nedeniyle, evlerinden çıkmalarına izin verilmişti¹²⁸.

124 *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, Başvekâlet İstatistik Umum Müd., yay., Ankara, 1941.

125 *Cumhuriyet*, çeşitli sayılar.

126 *Ulus*, 19 Ekim 1935.

127 *Ulus*, 21 Ekim 1935.

128 "Umumi Nüfus...", 1935 Genel Nüfus Sayımı, I, s.28.

2.2.2. 1935 Sayımının Sonucu ve Etkileri

1935 yılında yapılan nüfus sayımı sonrası, ortaya çıkan sonuçlara baktığımızda, 7.936.770'i erkek, 8.221.248'i bayan olmak üzere toplam ülke nüfusu 16.158.018 idi¹²⁹. Ortaya çıkan bu rakam ülke genelinde büyük bir sevinç yaratmıştı. 1927 sayımından geçen sekiz senelik süre zarfında, ülke nüfusu yaklaşık olarak %18,4'lük yüksek artış kaydetmiş ve Avrupa'da, bu kadar yüksek bir artış sağlanmamıştı

Sayım sonrası Başbakan İsmet İnönü halka verdiği beyanatta, "1927 sayımına göre artma payı, istikbali geniş ve refah görmek için bize hak kazandırıyor. Güzel ülkemizi bayındıracak ve müdafaa edecek olan bu sayıda bir millet, insanlığın istinad edeceği başlıca temellerden biri olabilir" demekteydi¹³⁰.

Kurtuluş Savaşı sonrası, nüfusun azlığı göz önüne alınarak, ülkenin başka devletler tarafından istila edileceği ve bunun yanında, İkinci Dünya harbine gidilen süreçte, akıllara gelen ülke savunması konusundaki endişelerinde artmakta olduğunu görmekteyiz. 1935 sayımı sonucunun ise tüm bu endişeleri ortadan kaldırmıştır. "Yeni asır tekniğiyle cihazlanmış olan Anadolu'da, 16 küsur milyonluk kuvvetli ve cesur bir halkın dövüştürebileceği ordular, dışarıdan gelecek her türlü tehlikeyi bir tarafa atmış demektir. İki şartla: Hiç durmadan ilerlemek bir, bize bu mutlu günleri gösteren sükun ve güven rejimini sıkı tutmak iki!"¹³¹.

Genç Cumhuriyet devletinin izlemiş olduğu artmaya yönelik nüfus politikası sonrası, ülke nüfusunun hızlı bir artış sürecine girdiği görülmekteydi. Nüfus konusunda sağlanan bu başarı sonrası, Falih Rıfıkı Atay makalesinde şunları söylüyordu; "Bunun manası büyüktür: Bir memlekette nüfus artmak demek, bütün sây ve genlik faaliyetlerine imkân veren, halka güven ve sükûn veren bir idarenin varlığı demektir. Kalabalık Türkiye, bayındır Türkiye gibi Cumhuriyet'in eseri ve şerefidir"¹³².

Sonuç

Genç Cumhuriyet idaresi her alanda olduğu gibi, nüfus işleri konusuna da çok ciddi bir şekilde eğilmiştir. Fakat genç idarenin nüfus konusundaki işlere çok olumsuz şartlarda başladığı bir gerçektir. Bu durumun ortaya çıkmasında da geçmiş idarenin büyük payı vardır. Hemen hemen olmayan bir nüfus teşkilatı, uzunca süren bir savaş döneminden çıkılması ve beklili de en önemlisi halkın zihnine yerleşmiş olan nüfusa yönelik çeşitli korkuların bulunması, olumsuzluklar içerisinde sayılabileceklerden bazılarıdır. Böyle olumsuz şartlarda işe koyulan Cumhuriyet idaresi, çağdaşı olduğu modern devletlerin bakış açısıyla konuya yaklaşmış ve bu devletlerin uyguladığı yöntemleri kullanmıştır. Hatta ilk zamanlarda bu konuda uzman Batılı bir bilim adamı ülkeye getirilmiştir. Hızlı bir şekilde oluşturulan

129 1935 Genel Nüfus Sayımı, LX, s.3.

130 "Nüfus Sayımı", Ülkü, C.IV, S.3 (İkinciteşrin 1935), s.209.

131 A.g.m, s.212.

132 A.g.m, s.211.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya... ÇTTAD, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz)

nüfus teşkilatı, çıkarılan çeşitli yasalar, ve gerçekleştirilen sayımlarla, kısa sürede önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Nüfus konusunda devletin uygulamış olduğu artmaya yönelik politika çerçevesinde, hali hazırdaki nüfusun bir an önce kayıt altına alınmasına yönelik çok ciddi teşebbüslerde bulunulmuş ve bugünkü nüfus işleriyle ilgili teşkilatın temelleri çok sağlam bir şekilde atılmıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

II. Resmi yayınlar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 5. baskı, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1997.

1935 Genel Nüfus Sayımı, İstatistik Genel Müd. yay., İstanbul, 1936.

Düstur

Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası, Nüfus Umum Müdürlüğü, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1935.

Nüfus Kılavuzu, Dâhiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müd. Neşriyatı, İstanbul, 1938.

Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler, Başvekalet İstatistik Umum Müd., yay., Ankara, 1941.

15.Yıl Kitabı, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.

III. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Ulus

IV. Kitap ve Makaleler

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 2. baskı, Kaynak yay., İstanbul, 1999.

ARAR, İsmail, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak yay., İstanbul, 1968.

ARI, Kemal, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII / 23 (Mart 1992).

- Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya... ÇTTAD, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz)
- ATAY, Falih Rifki, "Bir Garezgarlık", *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1936.
- BAŞOL, Koray, *Demografi*, Dokuz Eylül Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi yay., İzmir, 1984.
- CİLLOV, Haluk, *Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları*, İstanbul, 1960.
- DAĞLI, Nuran, AKTÜRK, Belma, *Hükümetler ve Programları 1920-1960*, I, TBMM Basımevi, Ankara, 1988.
- FOLDES, Bela, *Maddi ve İçtimai Vaziyetin Evlenme, Doğum ve Ölüm Vakaları Üzerindeki Tesiri*, Çev: Selim Sabit, Devlet Maatbası, İstanbul, 1933.
- GÜRİZ, Adnan, *Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Türkiye Kalkınma Vakfı yay., Ankara, 1975.
- İNAN, Afet, *Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, 1. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- MCCARTHY, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadolu'sunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, çev: Bilge Umar, İnkılap yay., İstanbul, 1998.
- "Nüfus Sayımı", *Ülkü*, IV/33 (İkinciteşrin 1935).
- PÜSKÜLCÜ, Halis, İKİZ, Fikret, *İstatistiğe Giriş*, Ege Üni. Basımevi, İzmir, 1986.
- SARÇ, Ömer Celal, "Nüfus Sayımının Gerekliliği", *Ulus*, 2 Teşrinievvel 1935.
- SERPER, Özer, *Demografiye Giriş*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980.
- SHOTER, Frederic C., "The Population of Turkey after The War of Independence", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 17, No.4 (November 1985).
- TAEUBER, Irene B., "Population and Modernization in Turkey", *Population Index*, Vol. 24, No. 2 (April 1958).
- TALU, Ercümen Ekrem, "İssız İstanbul", *Cumhuriyet*, 21 Teşrinievvel 1935.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt yay., Ankara, 1981.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C.III, S.I, 1.baskı, Bilgi yay., Ankara, 1995.
- YÜCEULUĞ, Ratip, "Türkiye'nin Nüfus Durumu", *Ülkü*, C.II, S.15, Mayıs 1942.